

Traduir dins el calidoscopi de llengües

BERNIE ARMSTRONG

J. A. EMMANUEL DOERR

MARISA PRESAS

DOLORS UDINA

Glosses, 5

Facultat de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona

**Traduir dins
el calidoscopi de llengües**

Traduir dins el calidoscopi de llengües

BERNIE ARMSTRONG

J. A. EMMANUEL DOERR

MARISA PRESAS

DOLORS UDINA

Glosses, 5

Facultat de Traducció i d'Interpretació
Universitat Autònoma de Barcelona

Primera edició: novembre de 2021

@ 2021, dels textos, els seus autors

@ 2021, d'aquesta edició, Facultat de Traducció i d'Interpretació

Producció:

Universitat Autònoma de Barcelona

Servei de Publicacions

Imprès per Ivel Color, SL

ISBN: 978-84-490-9986-1

DL: B-20054-2021

Taula

Pròleg, *Albert Banchadell*

7

BERNIE ARMSTRONG

Every Cloud has a Silver Lining
(or take every opportunity that comes)

13

J. A. EMMANUEL DOERR

El monolingüismo es curable. Contra una koiné
global simplificada y de conquista científica

21

MARISA PRESAS

Die Stimmen von Marrakesch d'Elias Canetti

69

DOLORS UDINA

Traduir per llegir. Un passeig per l'obra de cinc escriptores 95

Pròleg

Després de la pausa forçada per la —ai las!— pandèmia de la covid-19, amb aquest volum la Facultat de Traducció i d'Interpretació reprèn la sèrie que dedica a aplegar textos significatius del seu professorat que es jubila, amb la novetat que a partir d'ara l'edició anirà a càrrec del Servei de Publicacions de la UAB, amb tot el que això comporta en termes de prestigi i visibilitat. Aquest lliurament *de 2020* (aquí farem el mateix que el Comitè Olímpic Internacional va fer amb els Jocs Olímpics de Tòquio) apareix quan som tot just a les portes de dues fites històriques que caldrà celebrar convenientment: el 2022 farà cinquanta anys que es va crear l'EUTI (originalment anomenada *Escuela Universitaria de Idiomas*) i, doncs, que es van iniciar els estudis de Traducció i Interpretació a la península Ibèrica, i el 2023 commemorarem el vintè aniversari de la implantació a la Universitat dels Estudis d'Àsia Oriental (la nostra altra ànima).

D'aquestes efemèrides ja tindrem temps de parlar-ne. Com en altres ocasions, totes les persones que participen en aquesta edició de 2020 han estat protagonistes —en algun cas molt destacades— d'aquesta història que aviat serà cinquantenària. Aquest volum aplega les contribucions de Bernie Armstrong, Emmanuel Doerr, Marisa Presas i Dolors Udina, que van rebre el seu homenatge el dia 15 de desembre de 2020. Aquell dia també vam homenatjar Regina Saraiva i Helena Tanqueiro, que van declinar la invitació a publicar un text. I si s'haguessin deixat hauríem pogut homenatjar a més a més els professors Stephen Keady, un històric de la secció d'anglès, i Joaquim Martí, antic puntal de la llengua catalana al centre.

Com sol passar en aquests casos, i atesa l'absència de qualsevol consigna editorial, les contribucions d'enguany són molt variades, tant en l'extensió com en el contingut, i fins i tot en el to. Bernie Armstrong és una bona mostra dels personatges (en el millor sentit de l'expressió) que han enriquit des del començament la Facultat sota el polimòrfic paraigua del professorat associat. En Bernie s'ha imaginat una última lliçó en què descriu una trajectòria vital prou

entretinguda que comença amb l'electrònica i les forces aèries britàniques, passa per la música i el teatre i les acadèmies d'anglès a Capellades i desemboca imprevistament en vint anys de dedicació a la Facultat, tot plegat amb el missatge optimista que encarna el títol de la seva contribució. A l'altre extrem, podríem dir, el text d'Emmanuel Doerr (un d'aquests associats que, com li agrada de dir al degà, es comporta[va] com un titular) té l'aspecte i utilitza l'aparell d'un article acadèmic convencional, darrere el qual s'amaga una crítica contundent de l'imperialisme lingüístic, que té el mèrit d'assenyalar que —per una vegada— el poderós alemany i el petit català viatgen en el mateix vaixell. (I també inclou un missatge optimista al títol, aquest cop tenyt d'una suau ironia germanocatalana.) Entre en Bernie i l'Emmanuel, dos pesos pesants de la traducció, Marisa Presas, l'única professora permanent del quartet, que ha fet de tot a la Facultat (menys de degana, per sort seva), ha optat per oferir-nos un tast de la seva primigènia traducció d'un llibre no gaire conegut d'Elias Canetti, un jueu ladinoparlant nascut a l'Imperi otomà, educat a Anglaterra i format a Viena, que descriu en el seu alemany literari escenes viscudes a l'exòtica ciutat de Marràqueix, on el seu absolut desconeixement de l'àrab i de les «llengües berbers» té un paper central. Dolors Udina, una de les nostres traductores més llo-rejades, ho fa una mica al revés: en comptes de mostrar-nos el resultat de les seves traduccions, ens ofereix una reflexió sobre el procés de traduir un repòquer d'autors anglòfones, que posa de manifest una evidència i un perill. L'evidència: que les bones traductores no solament són grans escriptores sinó també conspíques crítiques literàries. I el perill: que us agafin unes ganes incontenibles de córrer a les biblioteques o a les llibreries per posar-vos a (re)llegir les obres d'Elizabeth von Arnim, Elizabeth Barrett Browning, Alice Munro, Jean Rhys i Virginia Woolf traduïdes per Dolors Udina.

Acabem el pròleg donant les gràcies a Bernie Armstrong, Emmanuel Doerr, Marisa Presas i Dolors Udina per haver fet possible aquest volum i, sobretot, per haver contribuït a l'excel·lència dels estudis de Traducció i Interpretació a la UAB i haver estat coartífexs de la prestigiosa institució que és avui la FTI, juntament amb Stephen Keady, Joaquim Martí, Regina Saraiva i Helena Tanqueiro.

Si abans hem esmentat els Jocs Olímpics de Tòquio de 2020, ara acabarem recordant els de Barcelona de 1992, tot assumint el risc d'una certa carrincloneria i esperant que la mica de trilingüisme calmi les ires de l'Emmanuel:

*Amigos para siempre
Means you'll always be my friend
Amics per sempre
Means a love that cannot end
Friends for life
Not just a summer or a spring
Amigos para siempre*

Albert Branchadell
18 d'agost de 2021*

* Quan falta exactament un any per al 50è aniversari de l'aprovació del Decreto 2549/1972, de 18 de agosto, por el que se crea, con carácter experimental, la Escuela Universitaria de Idiomas en la Universidad Autónoma de Barcelona.

BERNIE ARMSTRONG

Every Cloud has a Silver Lining

(or take every opportunity that comes)

As this is probably my last chance to address a room full of students, over the next few minutes I will try to offer you some advice, based on my own experience, and at the same time give you a little summarized history of how I ended up in the F.T.I and what I thought of my time here.

I'm going to skip my childhood in Africa, or I could be talking for hours. I'll start with my adolescence.

At fifteen, under heavy pressure from my father to "do something with my life" I joined the Royal Air Force to commence a two year apprenticeship in electronics. Electronics seemed to be the future, as indeed it proved to be.

So, after finishing my electronics apprenticeship I worked in that field for a year and I soon realised that being in the R.A.F. was not how I envisioned spending the rest of my life. So I sold my record collection and saved from my wages until I had what would now be the equivalent of €4000 and I paid to leave the R.A.F. Friends and family could not understand my decision. They saw it as jumping into an unknown abyss. It was, but I knew it was right for me.

Before I left the Air Force, I made a vow to myself that before I was thirty I would have done three things: learn a foreign language to the point where I could make friends in that tongue; live in a country which spoke that language, and make an L.P. of my songs. I have been a songwriter since I was sixteen. I started writing pacifist protest songs while still in uniform!

Over the next few years, I had a series of unusual jobs ranging from a postman, through door-to-door salesman, to an artist's model in an art college. I also had a number of disastrous relationships with unsuitable partners. Every time one or the other came to an end, I realised that each had taught me something valuable and that the seed of the next stage in my life often lay in the collapse of those

incompatible careers or affairs. I was realising the truth in that old English proverb: "Every Cloud has a Silver Lining".

Of course, the darkest cloud in my life had been the death of my mother in a car accident in Lagos, Nigeria, while I was in the Air Force. I was 15 and she was only 36. That experience led me to reassess my life in all its aspects. The only silver lining from that cloud was that I got to know my father better. He had been a rather shadowy figure in my childhood, always busy doing something and having little time for me or my brother. We became very close after my mother's death and would remain so for the next 36 years until his death.

At twenty one, I joined a reputable amateur theatre company in Liverpool and thought I had found my vocation. I loved the theatre and decided I'd like to make a career of it. I asked about university courses in Drama and found I needed "O and "A" levels that I did not have thanks to having left school to join the RAF at 15. So, while working as an electronics technician in a factory during the day, I studied for my exams as an external candidate: an experience that gave me a lot of sympathy for students who have to work while studying.

Three rewarding and hectic years passed in which my love for theatre and my experience in all aspects of it increased. I went on to do a Master's Degree in Theatre at another university and then suddenly... it was all over. I was once more faced with the abyss. I headed back up to Liverpool feeling a little terrified of what the future might hold.

On the train, I sat opposite two men who were discussing a degree in Performance Arts they were setting up in Liverpool. I introduced myself and by the end of the journey we had become friends. They told me that I seemed an ideal candidate to lecture on their course, but unfortunately, they had all their staff already. I gave them my father's phone number and we said farewell.

Two weeks later the phone rang. It was one of the men I had met on the train. He told me that one of their lecturers had been suspended for unprofessional conduct and asked if I would be interested in replacing him. I spent a wonderful time teaching on the course until Conservative Prime Minister Mrs Thatcher axed it as part of her cuts, along with many other fine arts courses throughout Britain.

This was not the last time that evil woman would have an influence on my life. And indeed, her vile philosophies of “*There is no such thing as society*” and “*Greed is good*” have destroyed the old world of solidarity and built the selfish world we all live in today.

The collapse of my lecturing job forced me to stop teaching about theatre and get involved. For the next few years I worked as a performer, director, singer-songwriter and even ran my own theatre company for three years too. But making a living in the arts is always precarious and although I loved the life, the insecurity and constant uprooting from one place to another started to drain me. I was also no longer a carefree youth. I was approaching thirty. Just then, an old friend phoned me to ask if I would like a job teaching Drama in a secondary school, and I jumped at the chance.

This is where Mrs Thatcher comes back into the story. On becoming Prime Minister, she had decreed that all new teachers had to have the equivalent of ESO in English and in Mathematics. Now I had an English “A” level, but maths was never my best subject. So I was allowed to start work at the school, but as I didn’t even have a Math’s “O” level, I was not paid as a teacher, but as a tutor.

I spent a year with a very patient maths teacher, trying to prepare for the exam. He was convinced everyone could learn enough maths to pass such “an easy exam”. However, he eventually declared me to be his first and only failure. So, here was another dark cloud in my life waiting to show me its silver lining. Should I continue working for two-thirds of the salary of my colleagues for the rest of my life? Or should I look for another opportunity?

Do you remember the promises I made to myself to learn a language, live abroad and make an album by 30? Well, I got to that date and hadn’t done any of them. Now, when you change the two at the start of your age to a three or the three to a four, etc, those decade-changing dates seem to lead to a serious reflection on what you have achieved so far and what you still have to achieve. Anyway, there I was in a library in Northampton in the centre of England, reflecting on my failed promises to my younger self, when I suddenly looked down and saw a book open on a table *Teach Yourself Spanish*. “It’s a sign!” I thought.

From the moment I picked up that book, it seemed that destiny's arrow was pointing me in a certain direction. A friend saw the book on my desk and lent me a Spanish course she had on cassettes and the Israeli girlfriend of my flatmate who had arrived in England at Christmas, turned out to have originally been from Argentina. I helped her with her English and she helped me with my Spanish. Then I got a huge envelope with a Spanish stamp from an old Scottish friend who I had lost touch with. It was a calendar from something called the Caixa. He was working as an English teacher in Catalonia and asked if I would be interested in working with him in the following academic year.

So, I arrived in Igualada in September 1986 to find that my friend had overestimated his popularity and he did not have enough students to pay two wages. I had the choice of returning to Britain with my tail between my legs or setting up on my own. Consequently, I borrowed a thousand pounds from my father — it was so cheap in Catalonia back then that that trivial sum was enough to survive for months on and I set up my own "Academia" in Capellades.

I soon met some young people who liked the songs I played in a local bar and suggested we form a group. That group, called "*Pere Flipat*" had quite a successful time as curtain raisers (*teloners*) to many of the famous bands in the Catalan Rock boom of the late eighties and early nineties: Sopa de Cabra, Sau, Companyia Elèctrica Dharma, etc.

In that period I also met the woman who was to become my "compañera de la vida" — my wife Carmen. So, that silver lined cloud that had driven me to Catalonia was really being generous to me.

For the next five years, I had a monopoly on private English teaching in Capellades. I soon had more than enough students to pay all my bills and more working only 12 hours a week. Unimaginable now.

Anyway, when my Spanish was more fluent and I was immersed in learning Catalan, I also started to take occasional translation work and enrolled in a translation course to get some official recognition of my translation skills.

The next dark cloud on the horizon came when an English woman turned up in Capellades and set up a rival school. The loss of income, as some students tried out the new teacher, led me to do

more translation work and this soon became an important source of income. There was that silver lining again.

Some years later, I was working on a long translation as part of a team and had to go into Barcelona to coordinate some aspects of the translation. My contact there was Roland Pearson, who soon became a firm friend.

Sometime later, Roland rang me to ask if I would be interested in teaching at the UAB where he was working. The job would only be for a year, as I would be replacing a teacher who had taken leave of absence. Again I seized an opportunity.

At the end of the year, the teacher I was replacing did not return and so I was offered the post for a further year. That year somehow turned into twenty years of the most rewarding job I have ever done. Not financially rewarding as any Associate Lecturer here could attest, but certainly gratifying in all other aspects.

I loved this opportunity to be surrounded by fresh young minds and to help their development in my own small way. I enjoyed being an educator, a facilitator and an entertainer here at the F.T.I. and I look back on that period of my life with a certain pride and even nostalgia now that it is over.

In my time at the F.T.I. here, I met many extraordinary people both on the staff and in the student body. Many of the latter have kept in touch with me via Facebook and have told me repeatedly how much they enjoyed my classes and how much of an influence I was on them. Surely no teacher can ask more of their chosen profession than that.

So, I'd just like to finish by saying I have told you all this to encourage students listening to me here (who might not even know who I am, given that it's now two years since I last gave classes here) to follow Monty Python's advice and "Always Look on the Bright Side of Life". When you leave here you will face enormous challenges and be forced to endure many frustrations and disappointments. Don't let any of it get you down! While you are in a low period, enjoy the positive things in life, your friends, your hobbies, music, T.V series, etc., and if you *are* faced with some dark clouds then just hang on in there and that silver lining will surely reveal itself.

J. A. EMMANUEL DOERR

El monolingüismo es curable¹

Contra una koiné global simplificada y de conquista científica

Resumen

Para la comunicación científica global es irrenunciable disponer de unas lenguas de comunicación comunes, un papel que desde hace tiempo ha asumido en exclusiva un inglés global, algunas veces simplificado, que —como sostienen la Asociación para la Defensa del Alemán como Lengua Científica (*Arbeitskreis Deutsch als Wissenschaftssprache, ADAWIS*),² así como muchos científicos, lingüistas y traductores internacionales— está a punto de expulsar completamente de sus dominios lingüísticos a otros lenguajes científicos elaborados y convertirlos en inutilizables para la transmisión de áreas enteras de conocimiento. Esto daña la libertad del conocimiento, limita la comunicación intercultural e impide el anclaje de la ciencia en la sociedad; además, está obstaculizando mediante una nueva diglosia elitista el acceso social a un conocimiento científico libre de barreras. Pero el monolingüismo y la diglosia

Nota del autor: Para evitar cierta sospecha de limitaciones por perspectiva lingüística o miopía, el autor germanista de la presente contribución desea comentar que fue durante una década el coordinador de las primeras lenguas extranjeras y de trabajo (DE, EN, FR) del Grado en Traducción e Interpretación de la UAB y de las pruebas diagnósticas de nivel para las 15 lenguas modernas de la Facultad de Traducción e Interpretación (FTI). Su relación con la lengua inglesa es profesional, y se caracteriza por el mismo respeto que siente hacia los profesionales de esta lengua —y más todavía cuando son de traducción e interpretación—.

- 1 Originalmente en alemán: «Einsprachigkeit ist heilbar». Por su fuerza expresiva y algo humorística, elegimos aquí este eslogan del lingüista australiano Heinz L. KRETZENBACHER (2011), de la Universidad de Melbourne. El presente artículo es, en gran medida, un resumen incisivo y una actualización del debate llevado a cabo, dentro del ámbito del alemán como lengua de la ciencia, para lectores españoles. Una parte de los fenómenos será bien conocida y familiar para todos, pero otros aspectos bien podrán parecer nuevos, interesantes, a veces desconocidos, incluso hasta un poco extraños. Seamos españoles o alemanes, o de otras nacionalidades y dominios lingüísticos, todos nos vemos afectados, como científicos, profesorado o como estudiantado.
- 2 ADAWIS es una asociación de científicos con sede en Berlín de muy diversas nacionalidades pertenecientes a los ámbitos de las llamadas ciencias «duras», de las ciencias sociales, las humanidades, el derecho y la economía, etcétera. Su fundador fue el inmunólogo y científico biomédico Ralph MOCIKAT. En septiembre de 2019 se publicaron las orientaciones de ADAWIS bajo el título «Porque la ciencia nos concierne a todos» en alemán, español, francés, italiano, inglés y ruso. URL: <https://adawis.de/start/?L=o>

se pueden curar: pensando en nuestro entorno directo, se hace necesario implantar verdaderas reglas multilingües de comunicación científica, un plurilingüismo auténtico y un fomento europeo de la traducción científica especializada para las lenguas del Espacio Europeo de Educación Superior (EEES) y el Espacio Europeo de Investigación (EEI).

Palabras clave: koiné global, diglosia elitista, reglas de comunicación científica, anclaje de la ciencia en la sociedad, traducción.

Abstract: Monolingualism can be cured: Against a simplified global koine of scientific conquest

Common languages of communication are indispensable for global scientific communication, a role that has long been assumed exclusively by a global, sometimes a simplified, BSE-English — which, as the Association for the Defence of German as a Scientific Language (ADAWIS) claims — is on the verge of completely expelling other scientific languages from their linguistic domains and rendering them unusable for the transmission of entire areas of knowledge. This is damaging the freedom of knowledge, limiting intercultural communication and preventing the anchoring of science in society; and it is hindering social access to barrier-free scientific knowledge through a new elitist diglossia. However, monolingualism and diglossia can be cured: with our direct environment in mind, it is necessary to implement true multilingual rules of scientific communication in Europe, genuine multilingualism and a European promotion of specialized scientific translation for the languages of the European Higher Education Area (EHEA) and Research Area (ERA).

Key words: global koine, elitist diglossia, scientific communication rules, anchoring of science in society, translation.

Sumario

1. Las lenguas y la ciencia
  2. Del castigo a la ciencia limpia
  3. El impacto lingüístico-económico en relación con la exclusiva de un inglés global
  4. El multilingüismo ‘L1+2’ de la Unión Europea: visiones y realidades
  5. La voz de las lenguas de Europa: la traducción
- Referencias bibliográficas

MEFISTO:

¡Le ruego que guarde silencio!
Se está entregando al bisturí,
quien cultiva la algarabía
que el alguarismo no entiende.

— Nuestro gremio necesita
no la riqueza, sino la retracción.

Adaptación libre,
véase Goethe (1808), Fausto I,
En la sala de estudio; vv. 1943-1945

1. Las lenguas y la ciencia

Las lenguas de la ciencia han cambiado varias veces en los últimos siglos. Mientras que en el siglo XVII el latín seguía siendo indiscutible y todos los científicos³ seguían dominando esta lengua hasta el siglo XIX, a principios del siglo XIX se publicaba principalmente en inglés, francés, alemán o español. A finales del siglo XIX, por ejemplo, el alemán se había convertido en una de las entonces tres principales lenguas de la ciencia, como demuestran las publicaciones alemanas en el hemisferio occidental, Europa Central, Europa del Este e incluso en Japón. El repliegue se inició con el boicot a la ciencia alemana que se produjo tras la Primera Guerra Mundial y, posteriormente, como consecuencia de las atrocidades del régimen nazi: el fervor nacionalista de la Primera Guerra Mundial y el éxodo de la intelectualidad, en gran parte judía, durante la Segunda Guerra Mundial costaron al idioma alemán su rango. Según el germanista y terminólogo Helmut Glück, la lengua alemana ya no tiene un lugar en la mayoría de las publicaciones especializadas en ciencias naturales y técnicas, ni tampoco en medicina.⁴ «Los químicos son

³ Todas las menciones en este texto se refieren indistintamente a todos los sexos, y están orientadas exclusivamente en el género morfológico.

⁴ Esto es especialmente relevante en una lengua que sustituyó los términos grecolatinos por configuraciones de léxico propias y que había desarrollado un lenguaje especializado y consolidado casi íntegramente en alemán que además permite distinguir fácilmente entre el metalenguaje (conceptos teóricos grecolatinos) y el lenguaje objeto (léxico estándar alemán); p. ej. *linguistics-*

la última ciencia natural que sigue publicando una revista alemana» (cf. Glück 2001: sine p.).⁵

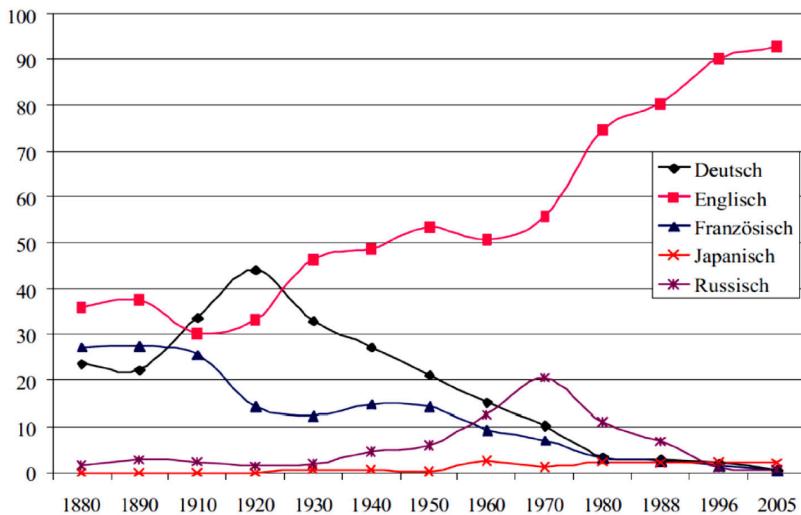

Fig. 1 Porcentajes de lenguas en publicaciones científicas de todo el mundo 1880-2005. Valores medios de las diferentes disciplinas en las bases de datos de diferentes países en: Tsunoda, Ammon, Topal, Gawrisch (1983, 2006); Ammon, U. (2010): «Deutsch als Wissenschaftssprache». In: Forschung & Lehre 6|2010.; p. 401.

Con el desplazamiento del centro de gravedad hacia América del Norte, la relegación de otras lenguas en favor del inglés americano comenzó de forma más definida en la década de 1960. Actualmente, sin embargo, el inglés global está a punto de expulsar por completo de sus dominios lingüísticos a otros lenguajes científicos elaborados y convertirlos en inutilizables para la transmisión de áreas enteras de conocimiento. El inglés global se ha convertido en aquello que los franceses suelen llamar un *célibataire endurci*, un soltero empedernido que defiende celosamente su territorio.

---

ches (Spezial-)Wissen vs. (allgemeines) Sprachwissen; Syntax vs. Satzbau, Metapher vs. sprachliches Bild, Mimikry vs. Vortäuschung, etcétera.

5 A menos que se indique lo contrario, todas las traducciones por síntesis, traducciones literales de citas y traducciones de claves terminológicas son obra del autor de este artículo. Las siglas de instituciones alemanas corresponden a su versión original en alemán.

1.1 El soltero empedernido y sus excelencias algorítmicas

Muy reveladoras en este sentido son las críticas con las que la Asociación de Lingüística y Filología de América Latina condenó en 2017 la reducción de un panorama académico internacional plural a merced de la corriente principal imperante en Estados Unidos y Gran Bretaña. Solo se declaran «internacionales» y «excelentes» las revistas en inglés, predominantemente dirigidas por grandes editoriales estadounidenses o británicas, a las que los índices de citas de la empresa estadounidense Clarivate Analytics otorgan una legitimidad aparentemente «objetiva».⁶ Las clasificaciones universitarias basadas en el número de citas, la evaluación por factores de impacto e índices bibliométricos arbitrarios privilegian a las universidades de habla inglesa en Estados Unidos, Reino Unido y Asia, y bastantes investigadores se quejan de que algunas revistas en inglés están incluso eliminando las notas a pie de página que contienen referencias a títulos alemanes o en otras lenguas.⁷ El soltero empedernido se defiende de modo implacable, borrando —a prueba de algodón— cualquier rastro de intrusas no deseadas: se exige a los autores no solo que escriban en inglés, sino que documenten su adhesión a una determinada tradición de investigación anglosajona en términos de referencias corporativas, de estilo y contenido. El desplazamiento de las lenguas nacionales de la escritura académica de alta complejidad conduce a la pérdida de las perspectivas vernáculas en la investigación. Reducir las lenguas de la investigación y la enseñanza al inglés significa una orientación lingüística regida por conceptos de economía, significa una distorsión de la competencia guiada por una selección lingüística instrumental y algorítmica.⁸

6 Cf. BECKER, L. / NARVAJÁ de ARNOUX, E. (2020). «Wissenschaft: Es muss nicht immer Englisch sein». En *Bildung & Wissenschaft*, SZ 10/02/2020; sine p. URL: <https://www.sueddeutsche.de/bildung/wissenschaft-es-muss-nicht-immer-englisch-sein-1.4789957>

7 Véase como ejemplo: LEMMER, B.; MIDDEKE, M. (2008): «Geschichte einer wissenschaftlichen Publikation — nur noch englische Zitate erwünscht» [History of a scientific publications — only English references, please]. En *Deutsche Medizinische Wochenschrift* 2008; 133 (51/52). Stuttgart, Nueva York: Georg Thieme Verlag; p. 2699. URL: <https://www.thieme-connect.de/products/ejournals/abstract/10.1055/s-0028-1105879>

8 Cf. MOCIKAT, R. (2009). «Die Diktatur der Zitatenindizes: Folgen für die Wissenskultur»

Además, la presión permanente de publicar en las revistas indexadas que contabilizan Clarivate Analytics y Thomson Reuters, etc., hace que se impongan lo que algunos denominan burlonamente *smallest publishable units*, unidades mínimas publicables de folletín en serie,⁹ en sustitución de textos argumentativos más amplios; formatos estadounidenses como el *The Chicago Manual of Style* se convierten en norma expositiva, sustituyendo a tipos de texto argumentativos o dialécticos más amplios, y alienando o eliminando estilos epistémicos de otras tradiciones científicas (*cf.* Hamel 2013, Mocikat 2009; Clyne 1993, 1991).

1.2 La suerte de publicar en inglés – la obligación de publicar en inglés

El hecho de que el alemán u otros idiomas sigan replegándose es un problema sobre todo para los propios científicos, por ejemplo, cuando las revistas médicas rechazan la presentación de manuscritos en otras lenguas que no sean el inglés (*cf.* Mocikat 2009: 100–103). A veces incluso se discute si los títulos de contribuciones en otras lenguas pueden citarse como referencias y hasta las instituciones nacionales de apoyo a la investigación, a menudo, ya no aceptan las solicitudes en otra lengua. Cuando todo tiene que presentarse en una lengua ajena, la comunicación social y el vínculo se rompen. En muchas sociedades ha surgido, frente a algunos ámbitos de la investigación, una desconfianza que se manifiesta, por ejemplo, en los debates sobre las oportunidades y los riesgos de la biotecnología, la ingeniería genética o algunas especialidades de la medicina. Para algunos investigadores, recurrir a una lengua extranjera es quizás, también, una forma de escapar de un público muy crítico y del control social. Sin embargo, si se pierde el propio lenguaje científico,

---

[The Tyranny of Citation Indices: Implications for the Culture of Knowledge.] En GAIA 18/2 (2009); pp. 100–103.

9 Según Peter Weingart, la publicación de los resultados de una investigación por unidades mínimas separadas para mejorar el índice personal en el *Science Citation Index*, ya era práctica habitual en la física estadounidense de los años 1980. *Cf.* WEINGART, P. (1987), «Schnelle und langsame Brüter». En MICHEL, K.M.; SPENGLER, T. [eds.]. *Blihe im Glanze. Kursbuch 89/1987*. Berlín: Kursbuch Verlag; p. 171.

si se pierde el anclaje en la sociedad inmediata, a los investigadores les resultará aún más difícil explicar sus resultados, incluso a un público ‘culto’, aunque no especializado.¹⁰ Especialmente en las disciplinas que están bajo presión para justificarse, como la biotecnología, la química o la física, esta falta de comunicación amenaza con volverse en su contra y toda carencia de comprensión conduce rápidamente a un rechazo aún mayor.

Sin embargo, también hay otras interacciones que no deben subestimarse. Por ejemplo, la citación frecuente por otros se ha convertido en una de las divisas más importantes de la ciencia. Se ha hecho casi famosa la anécdota de que a Albert Einstein no se le daría una cátedra hoy en día porque, sencillamente, no habría mostrado la suficiente disposición a publicar constantemente en revistas indexadas. Aun así, las cátedras suelen otorgarse a quienes pueden demostrar el mayor número de publicaciones y referencias. Sin embargo, los principales índices de citas enumeran principalmente libros y revistas en inglés. De este modo, los textos escritos en otras lenguas dejan de contabilizarse; literalmente no cuentan, ni en teras, petas, megas o bytes, ni siquiera valen un solo bit.

Los mecanismos de filtrado y la comunicación intramuros se corresponden y complementan: cada campo, en el gran concurso de puntos, intenta arrebatarlos a los demás. La batalla por los proyectos de excelencia, por los huevos de oro y las futuras transferencias por conocimiento convierte a todos en oponentes, enemigos desconfiados en el gran campus de la financiación científica: ciencias naturales, económicas, humanidades; clústeres, grupos de investigación, cátedras, fundaciones; cada cual a merced de algoritmos, coeficientes, clasificaciones, rankings y más numerocracias.¹¹ A se-

¹⁰ Cabe señalar en esta ocasión que la compartimentación siempre se rompe cuando grandes catástrofes desafían estas ciencias en términos comunicativos (Chernóbil, Fukushima, SARS-CoV-2 | COVID-19). ¿Qué habrían hecho aquellos investigadores para comunicar informaciones y advertencias a la sociedad, sin una mínima implicación lingüística en la lengua nacional, sin la mediación de periodistas científicos, traductores e intérpretes, que pusieran su lenguaje especializado en una expresión comprensible para todos?

¹¹ Véase también una conferencia analítica sobre la *Iniciativa de Excelencia*, incluidos los peligros que plantean, por ejemplo, los conceptos ideológicos que persiguen sus responsables. El abandono de la lengua nacional de la ciencia es uno de ellos: MEYER, H. J. (2010). «Die

mejanza del lenguaje globalés, la dialéctica global se impone sobre el anclaje social e incluso sobre la posibilidad de diálogos abiertos con otras disciplinas internacionales, nacionales o locales. Los mal pensados podrían suponer que, precisamente por eso, se ha puesto de moda el nuevo término de comunicación científica ‘transversal’. Es más que nada *so fashionable*, como indica el eslabón perdido.

La burocracia es un círculo del que nadie pueda salir. Su jerarquía es una jerarquía del conocimiento. La parte superior confía en los círculos inferiores —con perspicacia en el individuo—, mientras que los círculos inferiores confían en la parte superior con perspicacia en general, y así se engañan mutuamente.

Marx, K. (1844). *Crítica de la filosofía del derecho de Hegel*, MEW, vol. I, p. 248.

1.3 The cognitive default swap: el intercambio por defecto cognitivo

Resumamos brevemente, y solo en la medida necesaria en este contexto, las circunstancias y las conexiones entre la Iniciativa de Excelencia, las estadísticas algorítmicas y la financiación de la investigación,¹² y la categorización del idioma.¹³

Exzellenzinitiative – Auszeichnung von wissenschaftlicher Leistung oder Strukturen (?). Vortrag, Cadenabbia, 19/06/2010. En ADAWIS mit Genehmigung des Autors. Gekürzter Abdruck in: Forschung und Lehre 8/2010. URL: <https://adawis.de/texte-anderer-autoren/>

12 Para los interesados en estudios más detallados sobre la transformación del sistema universitario y de investigación, recomendamos especialmente las contribuciones de CASTELLS, de GALCERAN y de SACRISTÁN et al. en Dialnet: CASTELLS, Manuel, URL <https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=40758> / GALCERAN HUGUET, Montserrat, URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=3076433>; en el Observatorio del Sistema Universitario (OSU): SACRISTÁN, Vera et al. URL: <https://www.observatoriouniversitari.org/es/category/informes/>

13 Artículos analíticos sobre la implantación de la Iniciativa de Excelencia, incluidos los peligros que plantean, por ejemplo, los conceptos ideológicos que persiguen sus res-

Cuando se trata de evaluar el rendimiento de las instituciones científicas cuyo ámbito de actuación se ha ampliado gracias a la desregulación, uno se encuentra inevitablemente en el contexto más amplio de un modelo de acción pública conocido como Nueva Gestión Pública. Sin embargo, este opera con un concepto de valor público que se modela sobre el concepto económico de valor para el accionista y se orienta de forma bastante coherente hacia un criterio de eficiencia principalmente cuantitativo (Meyer 2010: 4).

En el decenio de 1980, el enfoque de la nueva gestión pública (en inglés *New Public Management*) se convirtió en el modelo dominante de gestión supuestamente racional y orientada a objetivos de las instituciones públicas en el mundo anglosajón; a partir del decenio de 1990 penetró en el continente europeo, y un poco más tarde llegó hasta el Mediterráneo. El principio básico de la nueva gestión pública (NGP) es la confianza en la autorregulación de las fuerzas tecnológicas y de los mercados y, según ella y bajo pena de perdición, solo las dinámicas del libre crecimiento, de la libre competencia son fuertes, rápidas y eficientes; el Estado y toda la gobernanza política anterior —con sus conocidas ‘endogamias’— son débiles, inertes e inefficientes si no se basan en las ciencias motrices. La técnica gubernamental económico-teórica y tecnológica consiste en estadísticas y algoritmos cada vez más diferenciados, en el dominio y la regulación de los números. Sin embargo, además de las estadísticas ya universalmente legitimadas por los gobiernos, las estadísticas de actores privados también están ejerciendo una influencia creciente en la práctica social.

La fijación de los Estados Unidos como modelo y referencia se ve reforzada por la nefasta influencia de entidades tan cuestionables como la llamada Lista de Shanghái, que clasifica las universidades a nivel internacional con la ayuda de parámetros cuantitativos. Al igual que con los conceptos rectores del valor para el accionista (*shareholder value*) y el valor público

---

ponsables; el abandono de la lengua nacional en las ciencias es uno de los aspectos centrales. Las contribuciones sobre el caso alemán-europeo están disponibles en ADAWIS.
URL: <https://adawis.de/texte-anderer-autoren/>

(*public value*), hay que reducir acciones cualitativamente diferentes a acciones cuantitativamente comparables. Pero, sobre todo, domina la idea general de que la globalización debe conducir a una sociedad mundial que habla inglés y piensa en americano (Meyer 2010: 8 s.).

En nuestro contexto específico, esto se puede aplicar, por ejemplo, tanto a la arriba mencionada clasificación de Shanghái de las 500 universidades más visibles del mundo (SJTU 2010) o, en la esfera de organismos transnacionales, al programa permanente de la OCDE sobre el empleo y el crecimiento en la economía del conocimiento, iniciado a mediados del decenio de 1990. Son precisamente clasificaciones y estadísticas como estas las que han dado un poderoso impulso a régimen transnacional de los números, y no solo en el ámbito de la educación.

El nuevo paradigma de las reformas de la educación superior y de las ciencias ha incluido la dependencia de los (cuasi) mercados y de la competencia como «instrumentos de gobierno». Si bien antes la ciencia estaba principalmente en manos de la comunidad científica y de sus profesionales, así como —dependiendo del país— en manos de la comunidad académica de profesores y alumnos de las universidades, el nuevo paradigma entendió que las universidades son empresas que compiten por una cuota de mercado y que tienen por objeto la acumulación de capital material (financiación básica del Estado, financiación de terceros, patrocinio) y de capital simbólico (reputación, poder de definición). Para tener éxito en la circulación de plusvalías tuvieron que someterse a un proceso espiral de apoyo mutuo entre capital material y capital simbólico (Castells 1998: 62). Surgió una esfera de la realidad completamente independiente y distante, superpuesta a la antigua investigación y enseñanza en manos de la comunidad científica y académica, allanando o pacificando las famosas libertades académicas-científicas y sometiéndolas a intereses externos. Fue un proceso que llevó de entrada a un desacoplamiento.

Paralelamente a la realidad existente, se creó una nueva realidad virtual *sui generis* con vida propia, más allá de la práctica real de la investigación y de la enseñanza concretas. A continuación, la investigación y la enseñanza fueron colonizadas por las nuevas prácticas,

por los nuevos parámetros ‘objetivos’ de tal manera que su significado y propósito cambiaron paulatinamente. Al final de esta transformación de la investigación y de la enseñanza, hubo un cambio de propósito en el que la adaptación a los nuevos controles externos tuvo prioridad sobre los propósitos internos de la investigación o de la enseñanza.

Un destacado miembro de la Sociedad Alemana de Investigación (DFG por su denominación en alemán) con doce años de experiencia como ministro de Ciencia se pregunta en el transcurso de las reformas lo siguiente:

En perspectiva, y no solo por el cronograma, las dos primeras líneas de financiación del Programa de Excelencia, es decir, las escuelas de postgrado y los clústeres, tenían el estatus de etapas preliminares en la arquitectura del gran Concurso de Excelencia. El objetivo real era, sin embargo, distinguir entre universidades normales y universidades de excelencia en una llamada tercera línea de financiación. De ahí la pregunta: ¿el concurso de excelencia tenía como objetivo principal promover la investigación de excelencia o imponer un determinado concepto universitario y de política científica? (Meyer 2010: 5)

Observando la gobernanza de la investigación a través de los concursos de excelencia, la respuesta se vislumbra de manera ejemplar: se supone que los concursos de excelencia deben garantizar que los fondos de investigación siempre fluyan por el mercado científico hacia dondequiera que puedan ser utilizados para lograr el mayor progreso científico posible. Por desgracia, el cumplimiento de esta expectativa es siempre muy incierto, dada la imprevisibilidad de los avances científicos. A menudo no es posible decir con precisión si una inversión se ha traducido en beneficios científicos y capitales, ni siquiera al cabo de mucho tiempo. Y menos todavía en ámbitos del saber menos expuestos a la rentabilidad económica directa, como las humanidades. Sin embargo, es precisamente esta incertidumbre la que hace probable que cualquier éxito en una competición por cualquier excelencia sea autosuficiente y esté desvinculado del verdadero proceso de investigación.

Los ámbitos científicos rentables y las universidades-empresas ganadoras, reciben financiación (capital material) y reputación (capital simbólico), aunque siempre efímeros, y por regla, un capital material cada vez más inferior; se completa así la redistribución en línea flotante con el mercado. El proceso, sin embargo, no se limita a tal fin y resultado, ya que los entes estatales, ministeriales, autonómicos o rectorales suelen aprovechar el aplazamiento de sus transferencias de débito, su difusión *top down* hacia los departamentos, los centros y grupos de profesionales, para incentivar o imponer mediante una política de escasez forzada o de «ahorro» justo aquellas reestructuraciones que, por un lado, limitan cada vez más la financiación estatal o institucional,¹⁴ y por el otro refuerzan la necesidad de recaudar fondos externos y financiación a través de un sistema de ruleta acelerada. La investigación y la ciencia reales aportan el fondo perdido, la mano invisible de la providencia contribuye con la sustracción de la financiación estatal, y un tercer factor coopera en la circulación agudizada de capitales, el llamado ‘capitalismo cognitivo’ (*cf.* Galcerán 2003:18). Este, sin embargo, se manifiesta no solo en una penetración cada vez más acentuada de los fondos de alto riesgo, especialmente en la universidad privada, sino que se plasma en la adopción de su lógica en todo el sistema de investigación y enseñanza.¹⁵ A semejanza de los fondos, trata de imponer una operación que a largo plazo apuesta por la caída del valor del *cognitive default swap* para venderlo y recomprarlo más tarde, cobrando así una vez más la diferencia de la permutación.

¹⁴ Ejemplo catalán de la evolución del Plan de inversiones universitarias: 19 258 409 € (2010), 2 434 380 € (2013), 2 691 495 € (2018). <https://www.elperiodico.com/es/educacion/20190530/universidad-catalana-reclama-mas-financiacion-situacion-limite-7481918>. Entre 2009 y 2015, la proporción más baja de financiación pública corresponde a Aragón (70,1 %), seguida de Cataluña (73,5 %); la proporción más alta, al País Vasco (88 %), seguido de Canarias (84,9 %). La financiación pública cae un 29,8 % entre 2009 y 2014 (un 27,7 % entre 2009 y 2015), en términos reales. *cf.* SACRISTÁN, V. et al. (2018) ¿Quién financia la universidad? OSU, Barcelona. | Gob.es «Estadística de financiación y gasto de las universidades públicas españolas» (27/02/2020). URL: https://www.universidades.gob.es/recursos_universidades/img/fnd_cuerpo2.png

¹⁵ Véase: SACRISTÁN, V. (2021). *¿A qué puede llamarse universidad?* Barcelona: OSU; pasim.

HOMÚNCULO, en la probeta:
Tal es la propiedad de las cosas:
para lo natural apenas basta el universo,
lo sintético requiere un espacio cerrado.

Adaptación libre,
véase Goethe (1808), Fausto II,
En el laboratorio; vv. 6882-6884

2. Del castigo a la ciencia limpia

En el Antiguo Testamento, la historia de la torre de Babel ya explica la diversidad lingüística como un castigo de Dios por la arrogancia del hombre. De modo semejante, desde la antigüedad, el desinterés de los filósofos griegos por la diversidad de las otras lenguas bárbaras —nacido del egocentrismo de su propio idioma ‘universal’— ha configurado gran parte de la filosofía. Irónicamente, esto también se aplica a la filosofía analítica moderna, a la que le gusta verse a sí misma como una ‘filosofía del lenguaje’. Algunos filósofos de la filosofía analítica del lenguaje ignoran lo estrechamente entrelazados que están lengua y cognición. Por el contrario, separan ambos aspectos y degradan las lenguas a meros depósitos de signos cuya única finalidad es etiquetar contenidos supuestamente independientes de la lengua para poder intercambiar información sobre ellos. Reducida así a su mera función ‘comunicativa’, la diversidad de lenguas aparece solo como una barrera molesta y antieconómica para la comunicación (*cf.* Trabant 2008: 104-106).

Sin embargo, desde que Noam Chomsky describió por primera vez en la década de 1950 el lenguaje humano en su consistencia teórica y metodológica como un sistema cognitivo de operaciones formales para la formación de construcciones oracionales complejas, y desde que este enfoque se convirtió en la idea rectora en las décadas siguientes, se ha producido una reducción gradual de las tareas comunicativas del lenguaje en algunos ámbitos de la lingüística y entre el público en general —sobre todo en aquella parte que es predominantemente monolingüe—. Según este punto de vista, un ‘módulo cognitivo’ —entendido como un componente

técnico-neurológico de la mente humana— especializado en estructuras gramaticales formales constituye el núcleo mismo del lenguaje humano. Mientras tanto sus múltiples funciones sociales, comunicativas, semióticas y culturales se consideran mera-mente ‘periféricas’ (*cf.* Trabant/Schönherr 2020; Schiewe 1994). En consecuencia, en muchas aplicaciones tecnológicas y económicas, estas supuestas funciones ‘periféricas’ se consideran a menudo como si la lengua existiera incluso sin esos contextos, y que estos pudieran ponerse ocasionalmente fuera de servicio por completo, para colocar, acto seguido, la lengua en un vacío sociocultural y utilizarla como medio de transferencia científica precisamente de esa forma.

El mundo profesional técnico-funcional hace que la designación pura y precisa sea un imperativo. [...] Para esta función, sin embargo, [...] bastan las lenguas técnicas auxiliares. [...] Es el sueño [...] de la Europa científica. Su total generalización social sería también el fin del lenguaje: la victoria del signo sobre la palabra (Trabant/Schönherr 2020: s. p.).

Aquí podemos ver una línea tortuosa que va desde algunos filóso-
fos antiguos que insinuaban que las cosas se podían ver mejor si se
captaban sin el lenguaje perturbador, hasta algunos pensadores de la
Ilustración inglesa que querían ‘purificar’ la lengua vernácula de
ídolos e ideas falsas y llenarla de los significados científicos correc-
tos. Pasando por el recelo de los jacobinos franceses Abbé Grégoire
(1794) y Bertrand Barère (1794) contra las varias lenguas alemanas,
flamencas, bretonas y occitanas y demás *patois* en territorio fran-
cés¹⁶ —sospechosas de «superstición» y, por tanto, hostiles a la ra-
zón y la República—¹⁷ se llegaba con ciencia pura a los resultados de

¹⁶ GRÉGOIRE, H.-B. [dit Abbé Grégoire] (1794): «Rapport sur la nécessité et les moyens d'anéantir les patois et d'universaliser la langue française», 04/06/1794. En *Histoire de la langue française* (HLF.ca). URL: <http://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/gre-goire-rapport.htm>

¹⁷ BARÈRE de VIEUZAC, B. (1794). «Rapport du Comité de salut public sur les idiomes», 27/01/1794. En *Histoire de la langue française* (HLF.ca). URL: <https://www.axl.cefan.ulaval.ca/francophonie/barere-rapport.htm>

la glotológica matemática fregiana y a los resultados estructurales de la lingüística generativa, tomándolos —oportunamente— como absolutos. Al final de este túnel, que socava todos los demás aspectos lingüísticos más allá de la comunicación limpia y correcta, están probablemente —y al fin— las fuerzas del orden al servicio de la neolengua correcta de nuestros días. Sin embargo, la consecuencia más ilustre de la reducción de la lengua a su mera función comunicativa en la conciencia general será la cultura de acogida acrítica del triunfo lógico de un *newspeak* global y purificado: bienvenido, Míster Globish.

*2.1 Su alemán ha muerto y le envía sus más calurosos saludos:
Deutsch in der Wissenschaft*

No sin cierto sarcasmo, elegimos empezar con un *histeron-proteron* algo alterado, de Johann Wolfgang von Goethe,¹⁸ para descifrar para el lector español de forma escueta las rarezas del debate en la casa del vecino europeo.

Existe un profundo abismo entre la organización fracturada de la investigación con sus tradiciones lingüísticas y los investigadores que se comunican en inglés, por un lado, y la demanda de comprensibilidad por la sociedad, por otro. La cooperación cada vez más estrecha y rápida entre los continentes exige un uso estandarizado de los lenguajes científicos, sobre todo en las ciencias. El inglés y el *basic simple English* (BSE) son el tema principal del debate que se inició con el cambio del milenio. El alemán, según temen tantos expertos como pocos políticos, corre el riesgo de perder su poder productivo como lengua de la ciencia. Por su parte, los científicos alemanes, aunque algunos hablen bien el inglés, siguen siendo intrusos, es decir, de segunda categoría y en ocasiones incluso ridículos. A pesar de ello, sus artículos de thought leadership en denglish caracterizados de groundbreaking research mantienen las German sciences up to date...

¹⁸ Cf. Fausto I, *La casa de la vecina*; (1808: v. 2916).

En las bibliotecas académicas y en las numerosas revistas de germanística o lingüística se estudian a fondo las lenguas en extinción, la semántica de los lenguajes especializados o el alemán turco (*Türkendeutsch* o *Kiezdeutsch*), pero el interesado profano apenas encontrará fácilmente algo sobre los lenguajes de los científicos o sobre los cambios actuales en los hábitos de escritura y el habla de las élites. El impulso para el debate —que también empieza a darse en las ciencias en general— proviene en sus orígenes de las ciencias naturales. Se pueden distinguir tres direcciones de empuje. En primer lugar, para los *hard scientists* es evidente que quien quiera ser competitivo no puede prescindir del inglés. Si se observa la comunidad científica en su conjunto, se ve que quien publica en alemán solo es percibido por una pequeña e irrelevante parte de la comunidad internacional. En segundo lugar, en la actualidad se está planteando la cuestión de si los tipos de texto, los estilos intelectuales, los modos de habla y las metáforas, todos ellos determinados culturalmente (cf. Krijnen 2015: 23-30; Springer 2015: 101-114), desempeñan un papel hasta ahora infravalorado en la percepción y tematización de los problemas, y de ser así, ¿de qué manera lo hacen? En tercer lugar, la cuestión lingüística es asumida por la política en el marco de la europeización y el dominio transatlántico en una economía alimentada por la ciencia. En semejante contexto, el debate se centra, sobre todo, en la cuestión de Alemania como lugar de investigación, lo que incluye, por el lado globalista, propuestas según las cuales habría que impartir cada vez más conferencias y estudios en inglés, y, por el lado de los críticos, la creciente preocupación de que una nueva diglosia elitista amenace con extenderse de forma generalizada y acabe rebajando la lengua nacional a un nivel vernáculo (cf. Fandrych 2015):

Según los estudios, en la última década solo el 5 % de todas las publicaciones de los mayores índices de citas no estaban en inglés (véase aquí los datos estadísticos cf. Römer 2011: 28-30; Ammon 2010: 400 ss.). Ese porcentaje pone en ridículo el tan invocado «multilingüismo» en la ciencia. Y no solo en las ciencias de la naturaleza, la medicina, la tecnología y la economía, las ramas de la psicología o la lingüística orientadas a las ciencias naturales, sino también en las ciencias sociales e incluso en subcampos de la filosofía, el inglés se

está convirtiendo en la lengua de investigación y, cada vez más, también de enseñanza en las universidades. Las desventajas de esta práctica ya se han señalado varias veces. El lingüista Winfried Thielmann, por ejemplo, ha indicado recientemente que la transferencia sistemática de nuevos hallazgos en una lengua extranjera impuesta amenaza con perturbar la competencia de los hablantes no nativos y prescribe a amplios sectores de científicos que no dominan el inglés como lengua materna un idioma para la ciencia en el que, en el mejor de los casos, solo pueden actuar de forma limitada, favoreciendo estructuras simples y aplanando el discurso científico (Thielmann 2020: 21-37; 2015: 31-44).

Charlas, conferencias, solicitudes de becas, carreras enteras... la penetración del inglés en la ciencia es innegable. Cuarenta y cinco de cada 100 publicaciones científicas de relevancia internacional en todo el mundo estaban escritas en alemán en 1920. En 2005, solo quedaban dos. Esto demuestra que el avance del inglés en la ciencia parece imparable. Y no solo en la ciencia: el inglés —o su hijastro menor de edad, el *denglish*— se habla en las suites ejecutivas de las grandes empresas, en las ciencias naturales desde hace mucho tiempo y, cada vez más, en las ciencias sociales, incluso en humanidades y por supuesto, en muchos campos tecnológicos.

Los promotores de la transición al inglés ni siquiera intentan atestiguar la idoneidad superior del inglés para la expresión del conocimiento científico, sino que se preocupan únicamente por el potencial de esta lengua para la difusión de sus resultados y de sus justificaciones, es decir, por la mera cantidad comunicativa.

Si aceptáramos —realmente— el inglés como lengua global, pero admitiéramos la diversidad de culturas, habría que concebir por lo menos las diferentes convenciones de composición entre distintas culturas (*cf.* Clyne 1991, 1987, 1984; Connor 1990; Hamel 2013, Kaplan 1987, 1966; Schiewe, 1978),¹⁹ y recurrir a la traducción profe-

¹⁹ Véase por palabras clave: diferencias gnoseológicas, diferencias culturales en la organización de textos académicos, estructuras discursivas en función de las culturas, diferencias culturales en la producción y percepción de textos científicos ingleses, alemanes, franceses, japoneses, metafórica del lenguaje científico, etcétera.

sional para garantizar una comunicación científica de calidad (véase apdo. 5.).

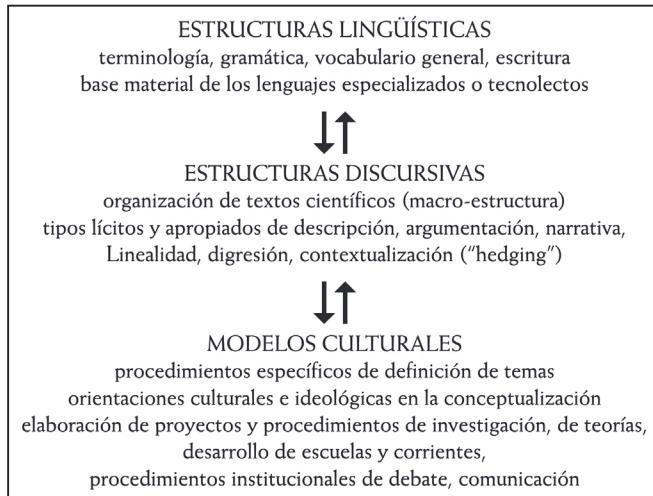

Fig. 2 HAMEL (2013:341)

Las evidentes pérdidas en la calidad de los contenidos y la argumentación, que se supone que se aceptan con esta actitud de valores, no son abordadas por los publicistas del monolingüismo del inglés; probablemente ya ni siquiera se dan cuenta. La elevación del inglés al estatus de lengua suprema no es, pues, una elección del medio científicamente más adecuado, sino un acto de voluntad sociopolítica: la sugerente atribución de prestigio y función a la lengua científica impuesta.

2.2 Docencia en globalés

Hace 15 años se crearon en Alemania las primeras titulaciones puramente en inglés. Hoy en día, según la Conferencia de Rectores de Alemania (HRK, por su denominación en alemán), ya hay más de 800. Teniendo en cuenta que hay más de 15 000 titulaciones, puede parecer poco, pero la tendencia es clara: el inglés también desempeña un papel cada vez más importante en la enseñanza, no solo como

lengua en la que se leen los textos, sino también como lengua en la que se habla, enseña y escribe en la universidad. Esto se aplica sobre todo a los programas de máster de los que hay 700 exclusivamente en inglés. En los programas de grado, el inglés se limita a una séptima parte. Según el presidente de la HRK, Horst Hipppler, esto debería seguir siendo así: «En los *bachelor*, los grados, la lengua principal debe seguir siendo el alemán. También se trata de transmitir a los alumnos el entusiasmo por los estudios, y eso se consigue mejor y con más precisión en la lengua materna», admite. «La enseñanza no consiste únicamente en impartir unos conocimientos, sino también la cultura de una disciplina».²⁰

Sin embargo, el uso del inglés ya no se limita a las universidades. Toda escuela secundaria que se precie ya enseña las ciencias en inglés. La consecuencia: algunos campos científicos, concretamente los más importantes, cada vez se piensan, hablan y escriben menos en alemán. Así, se ha contraído uno de los espacios más importantes donde se aprendía el estándar del lenguaje científico-técnico afianzado.²¹

Este diagnóstico se aplica a Alemania, por supuesto, pero, quizás no de forma exclusiva. Para la mayoría de los estudiantes de aquel país, los cursos de inglés de pregrado supondrán desventajas cognitivas y sociales. Porque mientras que el estudiante de doctorado —dependiendo del campo de investigación, quizás— necesita un inglés excelente para poder mantenerse en la comunidad científica mundial, el graduado de la escuela secundaria debería ser capaz de

²⁰ Cf. HIPPLER, H. (2013), en VITZTHUM, T. «Warum Deutsch als Forschungssprache verschwindet», 27/01/2013. En Wissenschaft Deutschland. Berlín: Die Welt/Springer SE; p. 7 [PDF]. URL: <https://www.welt.de/politik/deutschland/article113150770/Warum-Deutsch-als-Forschungssprache-verschwindet.html>

²¹ Compare aquí las recomendaciones europeas del Consejo de Europa (2015). *Guide for the development and implementation of curricula for plurilingual and intercultural education*; Consejo de Europa (2007). *From linguistic diversity to plurilingual education. Guide for the development of language education policies in Europe*; con los anuales «Programas de inmersión lingüística en lengua inglesa», así como con el tratamiento integrado de lenguas (TIL) por un lado, y el tratamiento integrado de lengua y contenidos (TILC) por otro, tanto en España como en las CCAA. Para Cataluña, véase Subdirecció General de Llengua i Plurilingüisme (2018). *El modelo lingüístico del sistema educativo de Cataluña*. Generalitat de Catalunya. Barcelona: Servei de Comunicació i Publicacions; Cap. II; pp. 20-39. URL: <http://ensenyament.gencat.cat>

emprender una carrera sin tener que disponer en realidad de un conocimiento nativo del inglés. Ahora bien, la política alemana hace caso omiso de esta diferencia, ya sea por un «anglodevotismo» moldeado por la culpa histórica o bien por el «xenoanalalfabetismo» *denglish* promovido por las agencias de publicidad, el «darwinismo lingüístico» y la «ideología lingüística» de algunas autoridades y ciertos medios de comunicación (*cf.* Rettkowski 2013: 13-16; 30-36).

El panorama científico europeo necesita una promoción equitativa de varias lenguas. Únicamente así pueden prosperar los enfoques innovadores más allá de la corriente principal. Solo la ciencia multilingüe con muchos centros es verdaderamente internacional. Para que la ciencia mundial siga siendo plural, el alemán, como una de las lenguas científicas magnas y de más rica tradición, debe desempeñar un papel central en las universidades alemanas y debe promoverse, también, en el extranjero. Tan solo cabe rechazar con firmeza los argumentos chovinistas en la línea de la ultraderecha nacionalista Alternative für Deutschland (AfD) —el homólogo del partido español Vox— que gusta de destacar el alemán como «la lengua MÁS adecuada» para los fines científicos y quiere imponerlo sin distinción a todos los científicos que trabajan en Alemania.

2.3 ¿Koiné global o fomento y defensa del alemán como lengua extranjera? – Siempre, a veces...

Según el Servicio Alemán de Intercambio Académico (DAAD), el 57 % de los estudiantes extranjeros estudiaron en Alemania en 2016 «a causa y no a pesar del idioma alemán». Resumamos el informe: cabe apoyarlos con buenos cursos gratuitos de alemán como lengua extranjera (DaF, por su denominación en alemán). A la inversa, los académicos alemanes y europeos necesitan cursos para poder comunicarse eficazmente en al menos dos lenguas extranjeras si quieren que sus publicaciones en alemán o en otra lengua nacional sean más reconocidas en el extranjero. El inglés global no es suficiente. El alemán u otras lenguas —como lenguas de la ciencia y del multilingüismo en la ciencia— son, por lo tanto, dos caras de la misma

moneda si no se quiere aplanar el discurso científico. Para ello, es necesaria una interacción entre la política federal y estatal alemana y las instituciones de renombre, como la Fundación Alexander von Humboldt, la Sociedad de la Lengua Alemana, el Instituto Leibniz para la Lengua Alemana, la Conferencia de Rectores de Alemania, el Instituto Goethe, el DAAD, etcétera.

Lo cierto es que se plantea la cuestión de la credibilidad de tales declaraciones cuando, al mismo tiempo, en las universidades alemanas se ofrecen cada vez más carreras íntegras en inglés, por más que muchos estudiantes no estén especialmente interesados en esta combinación. Si, prefiriesen en realidad estudios en inglés, probablemente elegirían unos países de estudio en los que éstos fueran impartidos por hablantes nativos del inglés. Así que los proveedores de estudios están enviando las señales equivocadas.²² Actualmente, la demanda de alemán como lengua extranjera no aumenta en ninguna parte tanto como en Asia, y especialmente en China (145 000 estudiantes DaF en 2019); muchos estudiantes asiáticos, pero también bastantes americanos, vienen a Alemania expresamente para adquirir ‘títulos alemanes’ prestigiosos impartidos ‘en lengua alemana’.²³ No obstante, para muchos otros universitarios de procedencias geográficas diversas se está verificando un efecto secundario que ya fue descrito en 2010 por el lingüista Ulrich Ammon:

Sin embargo, la motivación para aprender alemán disminuye si es posible estudiar completamente en inglés en Alemania. Por lo tanto, los cursos de estudio que prescinden totalmente del conocimiento del alemán ponen en peligro el aprendizaje del mismo y son una pesadilla para los departamentos de alemán como lengua extranjera en el extranjero. Esta

²² Además, como muestra un estudio diagnóstico, la mayoría de los estudiantes extranjeros en los másteres en inglés no tienen el nivel mínimo de inglés necesario (CFRL B2); véase: SOLTAU, A. (2008) «Qualitätssicherung in der akademischen Lingua-Franca-Kommunikation am Beispiel von sprachlichen Zulassungskriterien». En KAPP, A.; SCHUMANN, A. [eds.] *Englischsprachige Masterprogramme in Deutschland*; pp. 155-169.

²³ Véase PETEREIT, K.; SPIELMANN, E. (2010). «Sprecht Deutsch mit uns! Ausländische Studierende in englischsprachigen Studiengängen wollen mehr Deutsch lernen». En *Forschung & Lehre* 3|2010; p. 172 s.

idea se desprende también del reciente «Memorándum sobre la promoción del alemán como lengua de la ciencia» (2009) del DAAD (Ammon 2010: 402).

Pero, a pesar de que casi todas estas organizaciones alemanas habían firmado las declaraciones «El alemán como lengua de la ciencia» (2009, 2011), cabe preguntarse por qué precisamente las organizaciones que trabajan en el extranjero envían con demasiada frecuencia gran parte de su información de las medidas preparatorias de intercambio para los científicos extranjeros raramente en alemán o lo mismo ocurre cuando celebran ciertos eventos, señalados como ‘de cultura europea’, sobre todo en inglés, y, en el mejor de los casos, en la respectiva lengua nacional, pero pocas veces se incluye también el alemán. Semejante proceder suele ser frecuente y suele ser la excusa correspondiente cuando la lengua alemana ‘no es el mismísimo objetivo de comunicación’. Casi parece que no se haya entendido todavía la propia declaración firmada, que con muy buenas palabras reza lo siguiente:

El vuelco hacia la comunicación exclusivamente en inglés en la investigación, la enseñanza y el aprendizaje va en detrimento de otras lenguas y pone en peligro la diversidad lingüística, frustrando los esfuerzos de la política cultural exterior para elevar el prestigio de la lengua alemana en todo el mundo, así como los esfuerzos de la Unión Europea para promover el multilingüismo en Europa. Por último, pero no menos importante, es un aspecto sustancial del intercambio internacional que los estudiantes y académicos extranjeros se familiarizasen con la cultura y el idioma del país anfitrión (HRK 2011). – En el caso de que la institución de fomento sea de lengua alemana debe ser posible a la par la redacción de las informaciones en alemán (DAAD et al. 2009).

3. El impacto lingüístico-económico en relación con la exclusiva de un inglés global

Dado que el autor de este artículo, como se había advertido, procede de los estudios de la germanística y de la traductología alemana, no puede abstenerse de aportar algunos datos y hechos comparativos sobre esta lengua y las otras, igual de relevantes. Pero no serán, como de costumbre, los elogios de las herencias clásicas de las lenguas, sino hechos muy diferentes, a saber, hechos que sitúan estas lenguas en el contexto claro del conflicto dominante, un contexto lingüístico-técnico y al mismo tiempo económico-político.

La posición de mercado global del alemán en términos de tráfico de contenidos en internet, según los 10 idiomas más «populares», muestra un primer lugar para el inglés, un segundo lugar todavía para el alemán y un tercer lugar para el español. La séptima posición del alemán en términos universales de uso multilingüe (porcentajes de sitios web y aplicaciones que utilizan paralelamente varios idiomas de contenido) es casi la misma que la del francés (W³Techs 2021) y es, según Eurobarómetro (EC. Europa 2006: 9-13), la lengua materna más hablada en la Unión Europea (18 %) y la más hablada en el contexto del continente europeo (24 %). El índice económico del idioma alemán en el ámbito de los negocios europeos es el más alto (Ehlich 2002: 400) y supera en 50,5 puntos al inglés, que queda en tercer lugar después del francés; el cuarto y quinto lugar corresponden al italiano y al español europeo.

Índice numérico	Lengua	Lengua	Índice económico
100	DE	DE	100
79,9	EN	FR	65,7
78,3	FR	EN	49,5
71,8	IT	IT	46,9
37,9	ES	ES	17,3

Fig. 3 Índices de las lenguas más habladas en la UE, 2002 (Ehlich 2002: 400)

Sin darle de momento demasiada importancia, hay que señalar que los datos europeos actuales de Eurostat y Eurobarómetro todavía reflejan una situación *ante Brexit*. Si el índice europeo se compara con el *Linguistic PIB & Trade Index* global (W³Techs 2021), se consigue un índice lingüístico, que establece el siguiente ranking económico-lingüístico: inglés, chino, japonés, español y alemán mundiales. Los rankings no reflejan las relaciones absolutas de los hablantes de estos idiomas (donde chino, hindi y español irían muy por delante del inglés), pero todos estos índices de distribución son un factor importante en la personalización de versiones lingüísticas de contenidos y adaptaciones de software para los mercados correspondientes. Sin embargo, se ve que el mundo de los hablantes diversos, el mundo técnico y económico no comparten ninguna relación directa con la exclusividad de un inglés globalés en la comunicación científica actual.

Impulsado por la globalización, el mercado nacional alemán de la traducción facturó unos 1 000 millones de euros en el año 2020, según estimaciones de la Federación alemana de traductores e intérpretes (BDÜ, por su denominación en alemán) y del Boletín del sector del libro.²⁴ La traducción y campos afines representan la mayor parte de los servicios lingüísticos y están muy a la par de los servicios lingüísticos en otros idiomas. Según el *Index Translationum* de la UNESCO, el alemán es la lengua de destino de la mayoría de las traducciones editoriales en el mundo y ocupa el tercer lugar en el mercado internacional del libro como lengua de origen de las traducciones.²⁵

²⁴ Cf. BÖRSENBLATT 12/2020 des deutschen Buchhandels, URL: <https://www.boersenblatt.net/>; WEIDENBACH, B. (2020). «Herkunftssprachen der Übersetzungen für den deutschen Buchmarkt im Jahr 2019»; URL: <https://de.statista.com/statistik/daten/studie/194342/umfrage/buchmarkt-hoerbuch-umsatz-nach-warengruppen/> A modo de comparación, el volumen de negocio de la traducción en Estados Unidos —con una población cuatro veces mayor— es de unos 4 278,0 millones de euros. Según el *Börsenverein Deutscher Buchhandel*, en 2019 se tradujeron 6 013 libros del inglés al alemán. El inglés era la lengua de origen de la mayoría de las traducciones para el mercado del libro alemán. Las traducciones al francés y al japonés ocupan el segundo y tercer lugar, con 1 047 y 1 017 traducciones respectivamente; compárese con los datos de traducciones al inglés, cf. NP.44.

²⁵ *Index Translationum Statistics*, en: <http://www.unesco.org/xtrans/bsstatlist.aspx?m=14>

Sin embargo, cualquier persona que busque en internet datos de relevancia sobre índices lingüísticos, resultados tecnológicos y datos de investigación como los aquí presentados, también debe estar preparada para encontrarse con algoritmos lingüísticos de búsqueda interesados.²⁶

3.1 La relevancia científica de la lengua alemana en España

Aunque se dispone de una gran cantidad de datos sobre la importancia de la lengua alemana para los ámbitos español y catalán, especialmente en el campo de los estudios de Traducción e Interpretación y afines,²⁷ la información en el contexto de este artículo se limitará a lo más imprescindible. Según la Universidad Nacional de Educación a Distancia (UNED 2020; 2017), el estudio del alemán:

[...] tiene un papel fundamental en la formación de futuros científicos e investigadores, dado que la lengua alemana es la segunda lengua más importante para las ciencias y Alemania es el tercer país más importante por su contribución a la investigación y el desarrollo. [...] El alemán es una de las lenguas con mayor presencia en Internet y con una gran industria editorial —uno de cada diez libros que se editan en el mundo se publica en alemán—, así como con una inmensa herencia cultural (literaria, filosófica, musical, etc.), por lo que el conocimiento de la lengua permitirá un acercamiento global a una de las culturas que ha tenido mayor influencia e importancia en el desarrollo de la civilización occidental. Así mismo, otorga numerosas becas de investigación a científicos extranjeros. Por otro lado, y dado el peso de Alemania en el conjunto de la UE, el conoci-

²⁶ Pongamos un ejemplo bastante prosaico: cuando se investiga sobre la primera computadora del mundo no habría que confiar demasiado en Google. En su versión en inglés, el buscador arroja como resultado la computadora estadounidense ENIAC (1946). Pero, solo al cambiar a Google en alemán, Google cita la Z3 (1941) inventada por Konrad Zuse hace 80 años en Berlín, cf. DERNBACH dpa (2021). «El primer ordenador del mundo, inventado en Berlín, cumple 80 años». Tecnología 11/05/2021, dpa-plataforma. Hamburgo: Deutsche Presse-Agentur.

²⁷ Véase «Argumenta Grau de Traducció i d'Interpretació – Alemany» (FTI, 2021).

miento de la lengua alemana abre, sin lugar a duda, amplias posibilidades de integración profesional, también para científicos.²⁸

Dejamos al lector de este artículo que decida si el peso del alemán como lengua de trabajo y como lengua extranjera; como idioma en la ciencia, la investigación y la docencia se corresponde con las necesidades y posibilidades del sistema universitario español o catalán. Al fin y al cabo, nuestra atención se centra más que nada en la reducción de los lenguajes científicos a uno solo global y no en la desesperada competencia entre ellos, a causa del inglés global.

3.2 En la cuneta de la globalización: las lenguas pequeñas

Según Euromosaic (EC.Europa 1996: 11) un total de casi siete millones de personas hablan catalán; sin embargo, la Plataforma per la Llengua, en el «Informe CAT 2018 – 50 dades sobre la llengua catalana», 22 años posterior, cuenta 10 048 969 hablantes, de ellos 4 079 420 de lengua materna (2018: 5). En el «Análisis estadístico de producción y reproducción lingüística» de las así llamadas «lenguas minoritarias sin estado propio» de Euromosaic, el catalán está en el segundo lugar, después del alemán de Bélgica oriental (1996: 72). Según el Eurobarómetro (EC.Europa 2006: 8), en 2005 fue la lengua de un 9 % de todos los ciudadanos españoles. Su impacto digital según W³Techs (2021) es de un 0,1 % [puesto n.º 38], frente al 61 % del inglés [n.º 1] y el 3,7 % del español global [n.º 4].²⁹

A pesar de la importancia que tienen las universidades catalanas en el marco español, ese peso no tiene como correlato una propor-

²⁸ UNED (2017; 2020): «La segunda lengua: alemán. Presentación y contextualización», cursos 2017-2018, 2019-20. Madrid: Portal UNED <http://www.uned.es>; Consulta: 12/05/2021.

²⁹ Aconsejamos comparar los datos aquí indicados con las diferentes estadísticas de *Ethnologue SIL* (2021) y de la *Enciclopedia Nacional Sueca* (2007, 2010) actualizadas, disponibles en Wkpd.es (2007-2021): Anexos. San Francisco: Wikimedia; Anexo1: «Idiomas por el total de hablantes», wikipd.es, edit. 12/05/2021; Anexo2: «Lenguas por número de hablantes nativos», wikipd.es, edit. 12/05/2021.

ción similar de producción científica en lengua catalana. Como muchas lenguas pequeñas, el catalán queda en el limbo entre la lengua científica estatal dominante (castellano) y la global (inglés). Entre las varias opciones, la manifestación propia, la integración en el sistema científico español y la obligación de las universidades catalanas de triunfar con artículos y referencias en inglés en los rankings internacionales, la normalización académica del catalán como lengua científica, a menudo, se pierde por el camino del éxito, en la cuneta de la globalización.

Esta forzada autorreducción lingüística se aplica tanto a la producción científica de artículos en lengua propia como su traducción a otras lenguas (para limitarlos —por presión económica— a una sola), se desaprovecha la comunicación de los resultados de la investigación en la sociedad cercana (sustrayéndolos de esta) y, así, al mismo tiempo se reduce el alcance hacia adentro y hacia afuera.

El prestigio de una lengua disminuye entre sus hablantes cuando los discursos de prestigio dejan de tener lugar en ella. [...] Las lenguas nacionales vuelven a caer en el estado de lengua vernácula, es decir, de lengua cotidiana ‘baja’, desde el que se han ido abriendo paso con éxito frente al alto latín desde el siglo xvi (Trabant 2008:94).

No obstante, las lenguas «grandes» se están alineando poco a poco con las denominadas lenguas «pequeñas» como el catalán, por encima de las cuales siempre han rondado una o varias lenguas extranjeras de discurso elevado.

De ahí que los miembros de las comunidades lingüísticas ‘pequeñas’ sean también los supuestos ‘ganadores’ en la escena global: porque siempre han estado ahí, sirviéndose de otro lenguaje; los daneses, los holandeses y los suecos llevan mucho tiempo donde alemanes, italianos y franceses aún no han llegado en la competencia global (Trabant 2008:100).

Bastantes científicos experimentan la anglofonización dominante ya no solo en situaciones internacionales, en congresos, en la publicación de artículos y libros, sino a veces incluso en los proyectos

de investigación, en las reuniones académicas ‘de su casa’, donde se dice cada vez más: por favor, ni español, ni catalán, sino inglés, para que nos entendamos todos...

En un país donde la política lingüística y la normalización académica de su lengua es tan importante como en Cataluña, hacer un alegato sobre la importancia de las lenguas nacionales parece, a primera vista, llevar aguas al Mar mediterráneo.³⁰ Solo a primera vista, a tenor del episodio presenciado en marzo de 2009 por un germanista de mi universidad (UAB) que tuvo que encontrarse con un incidente, precisamente en el templo de la lengua y de la cultura catalanas, el Institut d’Estudis Catalans:

El Institut Català de Recerca i Estudis Avançats (ICREA) había organizado un taller dirigido a profesores e investigadores de las universidades catalanas. Sin embargo, a pesar de varias peticiones, se prohibió terminantemente a los participantes formular sus contribuciones, preguntas o comentarios en catalán (o incluso en español). El idioma del *workshop* tenía que ser el inglés, al fin y al cabo, uno quería mostrarse internacional. Indignados, algunos participantes que habían sido testigos de otras épocas de prohibición de la lengua catalana hablaron de ‘totalitarismo académico’ (Springer 2012: 201).

Actualmente, semejantes episodios no pueden sorprender a nadie que haya sido testigo de la política lingüística europea en el ámbito científico y académico en los últimos años. El monolingüismo impuesto pretende ‘concentrar energías, ahorrar costes, optimizar la comunicación’ y minimizar el embalaje cultural; promete ‘rentabilidad’. Sin embargo, la reducción —racional o racionalizada—, tiene consecuencias: ¿para qué gastar mucho en la enseñanza de tantos idiomas, si basta con pocos? ¿Para qué traducir a lenguas y desde idiomas que descienden en rankings, si acaso es suficiente con los imprescindibles? ¿Cuáles serán los imprescindibles? Sin

³⁰ Véanse también aquí las numerosas contribuciones sobre plurilingüismo, monolingüismo, inmersión lingüística y la situación de lenguas en el contexto catalán por BRANCHADELL, Albert, en Dialnet, Hispánicas. Logroño: UniRioja. URL: <https://dialnet.unirioja.es/servlet/autor?codigo=285301>; en especial 2019, 2015, 2008, 2005, 1999.

duda, el inglés, probablemente está ganando importancia el chino. Quizás sea necesario pensar, también, en el árabe o el ruso, pero ¿vale todavía la pena tomar en cuenta el italiano, el portugués o el alemán? Y ¿cuánto gastar en el castellano? ¿Y en el catalán?³¹

Con un impacto previsible, este tipo de racionalización económica-lingüística se cuela preferentemente en regiones que ya por ‘tradición’ sienten menos necesidad social de integrarse en el postulado multilingüismo europeo que desde el Año Europeo de las Lenguas (2001) y bajo el lema «Destacar la riqueza cultural de Europa», ya proclamaba *sotto voce* el concepto L1+2 (una lengua materna + inglés + otra más). Como se puede leer en un informe cinco años posterior a aquel año excepcional:

Los ciudadanos de los Estados miembros del sur de Europa y de los dos Estados miembros anglófonos, el Reino Unido e Irlanda, parecen tener [...] menos conocimientos de idiomas. [...] Tampoco hay que olvidar que en seis Estados miembros la mayoría de la población dice no hablar ninguna lengua extranjera. Este es el caso de Irlanda (66 %), el Reino Unido (62 %), Italia (59 %), Portugal (58 %), Hungría (58 %) y España (56 %), pero también el del país candidato Rumanía (53 %) y del país candidato Turquía (67 %) (Eurobarómetro 2006: 11).

31 Aunque de momento no sea una inclinación muy compensada, es casi sintomático que Alemania, con 20 instituciones universitarias sea uno de los «[c]inco países que superan a España en la enseñanza de catalán en las universidades» (2017); la aludida, con tan solo cuatro universidades con docencia de catalán fuera de Cataluña. Estados Unidos, en cambio, cuenta con 23 centros que enseñan el catalán; Francia y Reino Unido tienen 21 cada uno; Alemania, 20, e Italia, 13. Fuente: @catalangov, 21/02/2017.

Roma siempre quiso imperar,
y diezmadas sus legiones,
enviaba dogmas a las provincias.

Heine, H. (1826). *Mar del Norte*,
Cuadros de viaje II; 3

4. El multilingüismo ‘L1+2’ de la Unión Europea: visiones y realidades

La Carta de los Derechos Fundamentales de la Unión Europea de 2000 establece en su artículo 22: «La Unión respeta la diversidad cultural, religiosa y lingüística». En una comunicación de 2005, la Comisión esboza «una nueva estrategia marco para el multilingüismo». Otra comunicación de la Comisión de 2008 considera que el multilingüismo es «la baza de Europa»³² y el Tratado de Lisboa de 2007 establece en su artículo 2(3) que la UE «respetará su rica diversidad cultural y lingüística y velará por la conservación y el desarrollo del patrimonio cultural europeo». Europa llegó a considerar su multilingüismo tan importante que en su día le dedicó un comisario independiente. Sin embargo, presumiblemente porque ese comisario rumano de origen húngaro se tomó demasiado en serio el multilingüismo europeo, la oficina del comisariado de las lenguas fue suprimida cuando tocó renovar el cargo; ahora es una subdivisión de una Comisión de Cultura bastante insignificante.

¿Qué ha hecho impopular al Comisario de la Lengua? Hace tiempo que la política lingüística de la UE recomienda que cada europeo aprenda tres lenguas: su lengua materna —es decir, la lengua de cultura nacional, que no es necesariamente la ‘lengua materna’— y otras dos lenguas europeas, la fórmula L1+2.³³

Sin embargo, esto no resultó como se deseaba, porque los europeos veían cada vez menos motivos para aprender una segunda lengua extranjera cuando podrían satisfacer todas sus ‘necesidades comunicativas’ con el inglés. De hecho, los europeos han aprendido y

32 Cf. CCE COM (2005) 596 final, Bruxelles, 22/11/2005; DOUE n.º C 320 de 16/12/2008.

33 European Year of Languages / Europäisches Jahr der Sprachen 2001 (EUR-Lex, 2001).

siguen aprendiendo cada vez más solo el inglés (L₁+EN) además de su lengua materna (L₁), las segundas lenguas extranjeras (L₃) se aprenden cada vez menos y los británicos ya no aprenden ninguna lengua extranjera, porque pueden comunicarse con todo el mundo en su L₁. Sin embargo, mientras que el latín europeo no era la primera lengua de nadie y, por lo tanto, los costes de adquisición se repartían en principio de forma equitativa, hoy en día los que tienen el inglés como primera lengua y, sobre todo, están alfabetizados y saben leer y redactar en inglés desde la infancia, tienen una ventaja inexpugnable en su acceso al koiné global y europeo.³⁴ Para los otros, de hecho, no basta con dominar el vocabulario y la gramática; «[...] hay estructuras y tradiciones de expresión muy arraigadas que apenas son accesibles, si es que lo son, para los hablantes de otras lenguas» (Dück/Albrecht 2016: 320).

El inglés global es un *Sprachenkiller*, algo así como un «matador en la corrida de las lenguas» (Trabant 2008:193), en varios aspectos. En primer lugar, impide la adquisición de otras lenguas extranjeras, un hecho absurdo en Europa: los europeos se unen y resulta que aprenden cada vez menos lenguas europeas. En segundo lugar, en muchos países con poca propensión al aprendizaje de lenguas extranjeras cuesta cada vez más animar a los alumnos a aprender otro idioma que no sea el inglés. La UE y el Consejo de Europa pretendieron luchar contra esta tendencia, pero no fueron capaces de combatirla, o no quisieron.

4.1 To be or not to be European: Which language? – the trick(y) question

Entonces, ¿qué idioma, para Europa? Lo que parece tanto una pregunta difícil como una pregunta trampa, sin embargo, tiene res-

34 Se podría pensar que el inglés debería estar en mejor situación después de todo. Sin embargo, según algunos curadores de la lengua, esto no se aplica al inglés británico. El conocido periodista de la BBC y crítico lingüístico John HUMPHRIES afirmaba en un libro titulado *Lost For Words: The Mangling and Manipulating of the English Language* (2004: *passim*) que el inglés está especialmente en peligro hoy en día porque ya no puede protegerse de la influencia del inglés americano debido a su relación inmediata con él.

puesta en la rutina europea. El inglés, por supuesto, el inglés global, la lengua del mundo o, como lo llama Trabant (2008:191), *Globale-sisch* (*globish* o globales). Su variante, el *EU-English*, a pesar de todos los intentos franceses de contención, es cada vez más la lengua dominante en los pasillos y despachos de Bruselas y Estrasburgo. El inglés global se ha convertido en el lenguaje internacional de la ciencia, la tecnología y los negocios, y durante demasiado tiempo, ciertas élites alemanas, en especial, fueron indiferentes a su superioridad arbitraria. Europa conoce a ese espécimen *cool* desde el *Cinquecento*. El prototipo descrito ya por Baldassare Castiglione en 1528 no tiene que ser necesariamente alemán. A lo largo y ancho del continente lo caracteriza su nulo interés por el intrincado conocimiento de las lenguas, tan solo se rige por la acción práctica, el dominio eficaz del mundo. Actúa, eso sí, con descarada y estilizada naturalidad, «*usar in ogni cosa certa sprezzatura*», pero demostrando claramente, que todo se puede hacer sin arrojo, con soltura y sin rumiar demasiado (*cf.* Castiglione 1528: 59 s.). Con despreocupación, el noble actor se distingue entre los mundanos, los irremediablemente anticuados y los estúpidos legos, entre quienes son buenos en lo global y participan en la ciencia dominante, y entre quienes no pueden, o no querrán: los perdedores, los *losers*. La *questione della lingua* es —quizás más hoy que en el *Cinquecento*— no únicamente una cuestión lingüística, sino que está profundamente enredada en procesos políticos y sociales que deciden solo los cortesanos, las élites. Para todas ellas, he aquí su epíteto europeo, aunque quizás compuesto en un inglés demasiado *mddy* para su gusto:

And thus, the native hue of resolution
Is sicklied o'er with the pale cast of thought,
And enterprises of great pith and moment
With this regard their currents turn awry
And lose the name of action. — Soft you now!
Shakespeare (1603), Hamlet, Q1; Act 3, Scene 1, vv. 29-33.³⁵

35 Trad. Ítem, así la inaudita facha de la osadía / Se tuerce por la tacha endeble de la reflexión, / Y empresas de gran momento y categoría / Se desvían por cavilación / Perdiendo todo nombre de acción. — ¡A callarse ya!

Según el romanista Trabant (Trabant/Schönherr 2020) al menos, habría aun algo de esperanza para ‘empresas de gran momento y categoría’ ya que el presidente francés Emmanuel Macron ha sido el primer presidente de un país europeo en comprometerse de forma explícita —y casi en verso— con la diversidad lingüística en Europa durante su discurso en la Sorbona en 2017. Al hacerlo, también se basó en la idea de que las diferentes lenguas no siempre son susceptibles de «traducirse perfectamente» entre sí. Trabant elogia a Macron:

«La diversidad, la diversidad lingüística profunda, lo intraducible, se convierte en la base de la amistad [...] Eso sí es un pensamiento audaz. ¿Dónde hemos oído antes algo semejante de un político?» (Trabant 2020:187).

Como traductor, uno no sabe muy bien si debe tomarse ‘al pie de la letra’ el juicio de Trabant sobre lo «intraducible» o la «perfección», pero sigamos su línea de pensamiento: los europeos solo podrían hacerse amigos entre sí si siguieran siendo tan diferentes como lo fueron. Si se adaptan a una lengua uniforme, adoptarán una actitud uniforme ante la vida y una comprensión uniforme del mundo y, entonces, Europa quedará anulada. Ahora bien, basar Europa en sus numerosas lenguas sigue siendo una tarea difícil. Comentario de Trabant:

Por ello, el Macron se remite a Albert Camus, que imaginaba a Sísifo como un hombre feliz cuando intentaba repetidamente hacer algo que en realidad no se podía, pero que había que hacer si las personas querían seguir siendo seres lingüísticos. [...] Macron, como primer político, ha pensado en Europa desde la perspectiva de las múltiples lenguas. Sobre todo, no ha divisado —a semejanza de lo que hizo el presidente alemán Joachim Gauck en su discurso sobre Europa de 2013— esa Europa multilingüe como una «Torre de Babel del horror», propagando una lengua europea única. (Trabant/Schönherr 2020: párr. 56 s.)³⁶

³⁶ A cierta diferencia de Gauck, su sucesor como presidente alemán, Franz Walter Steinmeier, promovió el proyecto de traducción de Europa Central y Sudoriental TRADUKI y practica un plurilingüismo ofensivo, recurriendo a todo un abanico de idiomas en sus discursos públicos.

El reseñador del libro *Sprachdämmerung* (Trabant 2020),³⁷ Heinz Martin Schönherr, saca su propia conclusión: ¿no debería aprovechar Europa el Brexit como una oportunidad para liberarse de la supremacía del inglés? Es decir, se podrían hablar en adelante las lenguas de los miembros de la UE en todos los lugares donde el inglés ha sido predominante en las instituciones comunitarias y promover así la diversidad lingüística europea. El crítico, sin embargo, apunta que Trabant no lo habría dicho, para no molestar a sus colegas del ámbito de la lingüística analítica (*cf.* Trabant/Schönherr 2020: *ad finis*).

Todas las lenguas juntas se asemejan a un prisma,
en el que cada una de sus caras
muestra el universo teñido de otro color.

Humboldt, W. von (1812),
Escritos reunidos, vol. III; p. 321

4.2 Perspectivas del aprendizaje de idiomas: ¿iguales para todas las lenguas?

Volviendo a la cuestión ¿qué lengua usar para Europa?, plantearla en singular es ya un error bíblico. Entre europeos al menos,³⁸ estamos hablando, sin gastar ninguna broma, como mínimo de tres lenguas, cada una de las cuales sería «una lengua para Europa» en dife-

37 Cf. Trabant, J. (2020): *Sprachdämmerung*. [El crepúsculo lingüístico]. Múnich: C.H. Beck.

38 Según PENNYCOOK (1994) y PHILLIPSON (2003), *post dictum cf.* HAMEL (2008: 31), sin embargo, la mayoría de las organizaciones internacionales de enseñanza del inglés actúan como defensoras de la tesis de que la difusión del inglés es neutral, natural, inevitable y beneficiosa para todos. Estas organizaciones de mediadores y profesores de idiomas (British Council, TESOL, etc.) habrían establecido orientaciones para la enseñanza adecuada del inglés —en el contexto del aprendizaje a lo largo de la vida en un mundo global— que incluyen como una importante cuarta pauta de actuación «Aprender otras lenguas extranjeras al mismo tiempo dificulta el aprendizaje» y, en consecuencia, «la difusión del inglés»; *loc. cit.* HAMEL, R. E. (2008): «Die internationalen Organisationen und das Geschäft mit dem Sprachunterricht», Cap. 4.2. En LIMBACH, J.; RUCKTESCHELL, K. von [eds.] (2008). *Die Macht der Sprache – Online-Publikation*, vol. II. Múnich: Goethe-Institut; p. 31 — *cf. in specie*. PHILLIPSON, R. (2003). *English-only Europe? Challenging language policy*. London: Routledge.

rentes aspectos: una para la respectiva identidad europea propia (la llamada lengua propia que no siempre será la nacional), otra para la comunicación internacional práctica (no solo) en Europa (la lengua vehicular) y —al menos— alguna otra más para la comprensión del Otro europeo (una lengua de cultura extranjera).

El problema del actual aprendizaje de idiomas en las escuelas y academias podría ser que las otras lenguas extranjeras, las segundas lenguas extranjeras, se ofrecen con el mismo objetivo de aprendizaje que el inglés: una ‘comunicación internacional eficaz’. Sin embargo, esto carece de interés si de todos modos se puede lograr este objetivo con el inglés. Por lo tanto, hay que pensar en un aprendizaje completamente diferente de esta tercera lengua.

El aprendizaje de una lengua extranjera debe ser, por tanto, la obtención de un nuevo punto de vista en la visión del mundo, ya que cada una contiene todo el tejido de los conceptos y el modo de concepción de una parte de la humanidad (Humboldt 1836, IV, § 61).

Más allá de muy definidos perfiles de lenguaje profesionales y didácticos específicos, el objetivo de aprendizaje de la enseñanza de lenguas extranjeras no debe ser solo la llamada competencia comunicativa, sino también el conocimiento —bastante cognitivo— de las diferentes contexturas de la lengua extranjera, de los culturemas y los realia, la lectura de textos importantes y de otros productos de la respectiva cultura. El pensamiento de la humanidad no es en absoluto el mismo en todas partes, al menos no en la contextualización que se refleja y expresa por las lenguas y mediante ellas. Las lenguas son diferentes a nivel material y semántico, son «visiones del mundo», originadas por contextos de realidades diversas, como señala von Humboldt (*cf.* 1836, IV; p. 27).³⁹

En otras palabras, el objetivo debe ser conocer la cultura expresada a través de otra lengua. El objetivo de semejante compromiso sería hacerse cargo del «Otro», como definió Hegel en su día, el significado de aprender una lengua extranjera debería ser la adopción de

39 Sin embargo, sería erróneo, agrupar a HUMBOLDT con el relativismo posterior de Benjamin Lee WHORF (1950); Humboldt no sostiene en absoluto que ciertas lenguas no puedan ser comprendidas por otros, sino tan solo que yacen en contextos no inmediatamente accesibles.

una visión diferente del mundo; algo que en nuestro contexto más cercano también podría llamarse «educación europea». (*cf.* Trabant 2014:*passim*)

5. La voz de las lenguas de Europa: la traducción

El lema de Umberto Eco «La lengua de Europa es la traducción» adorna un video introductorio en la portada de los servicios de traducción del Parlamento Europeo: atmósfera *pantone sky blue*, algunas banderas europeas ondeando en fila. However, the pleasant video is in English, only... Quizás no sea del todo irrelevante lo que el filólogo y escritor italiano formuló, con cierta precisión:

[...] Pero entonces esa lengua debe comprender todas las lenguas (Eco 1992:16).

Europa no está organizada como los Estados Unidos, y por lo tanto ha de encontrar una unidad política por encima de la gran línea divisoria lingüística. El reto que enfrenta Europa consiste en encontrar la unidad política a través del poliglotismo (Eco 1993: 3).

Europa ha de convertirse en una tierra de traductores —personas que tienen un profundo respeto por el texto original y un profundo amor por su lengua de origen, pero que también tratan de formar un equivalente. Ese es el concepto de Europa. Mediante la traducción, nuestra lengua se enriquece para entenderse mejor a sí misma (Eco 1993: 5).⁴⁰

⁴⁰ Eco, U. (1992). «La búsqueda de la lengua perfecta en la cultura europea». Lección inaugural para la *Chaire Européenne* 1992-93 en el *Collège de France*, impartida el 2 de octubre de 1992. Traducción del francés por Asun Bernárdez. En: CIC nº 4/1999; S.P. UCM; pp. 133-147. URL: <https://revistas.ucm.es/index.php/CIYC/article/view/CIY-C9899110133A>; *cf.* tb.ECO, U. (2007) *Dire presque la même chose. Expériences de traduction*. Paris: Grasset.

Eco, U. (1993). «Por una federación políglota». Adaptación de una entrevista que Eco sostuvo con su traductor Jean-Noël Schifano, 01/08/1993. En *Nexos*. México, D.F.: *Nexos*, en línea. URL: <https://www.nexos.com.mx/?p=6851>

La lengua de la UE-27 son sus 24 lenguas oficiales y de trabajo —y algunas más que no tienen carácter de lengua oficial—, sus culturas escritas y vividas en la lengua. En lugar de hablar metafóricamente, como hace Eco, de la traducción como «la Lengua de Europa», preferimos en este lugar hablar de un transmedio común que da a todas estas lenguas una voz polifacética, y por eso la llamamos así, ‘la voz de las lenguas de Europa’.

Sin embargo, parece que esta voz traductora aún no está suficientemente extendida y consolidada. Se mueve dentro de parámetros y distribuciones similares a los de las cifras institucionales e incluso por debajo de los índices económicos de las lenguas europeas.⁴¹ En resumen, se puede constatar que la gran mayoría de los intercambios lingüísticos en la UE tienen lugar en relativamente pocas lenguas:

El inglés es, con diferencia, la lengua más utilizada en los contactos lingüísticos en la UE, al igual que en muchas partes del mundo, en más del cincuenta por ciento de todas las situaciones de contacto en la UE; el francés y el alemán le siguen a una distancia considerable, el español y el italiano con menor frecuencia o de forma más regional, y el ruso, el neerlandés, el polaco, el portugués y el sueco también desempeñan algún papel. Además, ocasionalmente se utilizan otras lenguas. Lo que llama la atención es la concentración de la comunicación en un número relativamente pequeño de lenguas, no más de diez, en las que se produce más del 99 % de los contactos (*cf.* Ammon 2008: 20).

41 Véase aquí la entrevista con el entonces director general de la Dirección de Traducción de la Comisión Europea en BRANCHADELL, A. (2007). «The language of Europe is translation». An interview with Karl-Johan Lönnroth. En: Quaderns – Revista de traducció 14/2007; pp. 207-215 – Acerca de esto, como contribución analítica: SOSONIS, V. (2005). «Multilingualism in Europe: Blessing or curse?» En BRANCHADELL, A.; WEST [UNDERHILL], L. M. [eds.] *Less Translated Languages*. Amsterdam: John Benjamins (col. Benjamins Translation Library, 58); pp. 39-47.

Para el ámbito de la traducción en España,⁴² podemos ofrecer algunas cifras que parecen casi análogas. La traductora y filóloga Carmen Gauger deplora en una entrevista que

«[...] la mitad de las traducciones de idiomas extranjeros al español procede del inglés, mientras un 10 % proviene del francés y un 5 % del alemán. El tercio restante se lo reparten todas las otras lenguas del mundo. Está claro que la hegemonía del inglés ha marginado las traducciones de otros idiomas. [...] No es de extrañar por tanto que esta supremacía anglosajona empobreza y uniformice cada vez más la cultura europea». (Gauger, el Diario.es, 06/11/2018)

No será un alivio para la traductora que el número de traducciones inversas, de los idiomas mencionados al inglés, sea aún mucho menor, bien en la industria del libro,⁴³ bien en los campos de la ciencia. Y volviendo ahora a este ámbito concreto, se pide que se traduzcan las publicaciones clave del inglés a otras lenguas y entre las ‘lenguas tradicionales de la ciencia’.⁴⁴ No obstante, cierta parte de la comunidad científica, la mayoría de los académicos anglófonos renuncian a la visión del mundo adicional que les abrirían otras lenguas; se desconectan. Esta autolimitación académica solo puede responderse promoviendo enérgicamente la traducción al inglés.

⁴² Debemos la mayor parte de la investigación sobre el uso real de las lenguas para el ámbito de la UE al lingüista Ulrich AMMON, por ejemplo, sobre «Los dilemas de cualquier política lingüística de la UE» (Ammon 2008), el régimen lingüístico en las instituciones de la UE (p. ej., AMMON 2013, 2010, 2006) y otros. Para el ámbito catalán, véase: BRANCHADELL, A. (2003). «Política lingüística i traducció a Catalunya: una conversa amb Lluís Jou». En *Quaderns – Revista de traducció* 10/2003; pp. 165-184.

⁴³ Véase el volumen de traducciones al inglés, en PW Translation Database (2019). «US Sales of translated fiction in 2019». Nueva York: Publishers Weekly; CHANDLER, M. (2019). «UK sales of translated fiction grows by 5%». En *The Bookseller*, UK, 06/03/2019. Un análisis de los flujos de trabajos de traducción, en PYM, A.; CHRUPALA, G. (2005). «The quantitative analysis of translation flows in the age of an international language» En BRANCHADELL, A.; WEST [UNDERHILL], L. M. [eds.] *Less Translated Languages*. Amsterdam: John Benjamins (col. Benjamins Translation Library, 58); pp. 27-38.

⁴⁴ El hecho de que el chino emergente y otras lenguas no europeas queden a menudo fuera de tales consideraciones es quizás comprensible según la lectura de algunos tradicionalistas, ya que estos idiomas no pertenecen a las susodichas lenguas de Europa; sin embargo, algo aquí atestigua una visión eurocéntrica —además de ahistórica— de la ciencia en un contexto universal.

Sin embargo, surge cierta paradoja:

En lugar de recordar a los anglófonos, los monolingües globales, su deber de aprender otras lenguas, de tomar nota de los libros en otros idiomas y de traducir libros de otras lenguas al inglés, los propios hablantes de otras lenguas traducen a la lengua del Imperio monolingüe. Ahora bien, si este tipo de indulgencia aduladora permite que la erudición continúe en nuestras propias lenguas y siga siendo leída en todo el mundo, tal vez sea más barato que pasar a la distancia de la migración lingüística. (Trabant 2017:167)

Por lo tanto, debe haber buenas razones para una financiación europea de ambas direcciones de traducción. Vamos a nombrar cuatro.

La primera será probablemente la del anclaje social de la ciencia europea: los científicos no solo deben hablar y escribir en inglés para ser citados y apreciados en otros lugares, sino que la ciencia debe conservar la capacidad de comunicar a la sociedad en la lengua nacional lo que se ha investigado con el dinero de sus impuestos y los conocimientos que se han obtenido con ese dinero (*cf.* Limbach, en Lüdke et al. 2013: 114). Para ello, se podría, o se debería, —como segunda razón y fundamento legal— recurrir al modelo de la *Loi Toubon* francesa. Esta ley tiene una disposición relativamente poco conocida afuera del país: si una institución pública, un organismo de derecho público, ofrece una traducción, por ejemplo, en una publicación informativa o en internet, debe hacerlo al menos en dos lenguas extranjeras.

En nuestra jerga, lo llamamos ‘obligación trilingüe’. Así que la traducción es esencial. En la UE, la libre circulación de bienes y personas se ha cumplido más o menos; ahora es el momento de promover el libre intercambio de ideas y conceptos, de mediar entre estilos de pensamiento. Para ello, nada mejor que la traducción, que permite difundir y enriquecer las ideas y es mucho más que la interpretación simultánea en las reuniones técnicas y políticas de la Comisión Europea, es un instrumento que puede reforzar el sentimiento de pertenencia a Europa, respetando la diversidad lingüística (*cf.* Baldi, en Lüdke et al. 2013: 113).

El trasfondo de esta medida legal mencionada por Jean-François Baldi, de la Delegación General para la Lengua Francesa y las Lenguas de Francia (DGLFLF), constituye la tercera razón: la visión lingüístico-cognitiva de que el poder de una lengua compleja no consiste en que rechace lo foráneo o ajeno, sino que lo conciba. Solo el que puede distinguir más allá del propio lenguaje, de la propia comunicación, percibirá cualquier sustancia en su entorno que aún no conozca. Tal vez pueda hacerlo en las lenguas que domina y en todas las demás debe ser posible mediante la traducción. La traducción profesional actúa como un prisma gnoseológico,⁴⁵ un polígono de reflexión de nuevas cosmovisiones, moldes y culturas que permite superar las divergencias y los diversos estándares epistémicos de las lenguas. En ocasiones, no encontrará un equivalente directo, como se dice en los estudios de traducción, pero entonces se exige a los mediadores y traductores profesionales una competencia de oficio no siempre al alcance de cualquiera, la competencia de mediación interlingüística e intercultural.

Una cuarta razón nace del desarrollo tecnológico: hay en el mundo comunicativo actual suficientes indicios susceptibles de ser leídos como gérmenes de un desarrollo hacia la necesidad experimentada de un multilingüismo real. El mundo mediático de internet y de las aplicaciones para móviles, tabletas, sistemas de transferencia, por ejemplo, ya es hoy en día extraordinariamente multilingüe y tiende a la traducción. Además, la búsqueda de la exactitud rigurosa para entender y hacerse entender exige opciones optimizadas (sobre todo, en las ciencias aplicadas), y eso es algo que puede garantizar sobre todo la tradumática profesional y especializada, asociada al desarrollo tecnológico de las tecnologías estadísticas-neuronales de la información, la posedición profesional, la traducción de sitios web, la localización, personalización lingüística de progra-

45 Cf. REYNOLDS, M. et al. (2020). «Prismatic Translation». En KOHL, K. et al. [eds.] *Creative Multilingualism: A Manifesto*. Cambridge: Open Book Publishers; pp. 131-150; y cf. tb. «[§ 14] toutes les langues ensemble ressemblent à un prisme dont chaque face montrerait l'univers sous une couleur différemment nuancée », HUMBOLDT, W. von (1812). *Gesammelte Schriften*. Berlin: Ausgaben der Preußischen Akademie der Wissenschaften; Reprint 1968, vol. III; p. 321. <https://crecleco.seriot.ch/textes/Humboldt1812.html>

mas informáticos y aplicaciones..., todo un inmenso progreso posible precisamente a través de la traducción y de los campos afines.

La traducción científico-técnica puede volver a dar voz a las numerosas lenguas científicas de Europa. Sin embargo, una contribución importante debe venir también de ellas mismas, empezando a controlar de nuevo las condiciones de su producción lingüística y evaluándolas de forma independiente, también en términos organizativos: la evaluación de investigadores e instituciones de investigación ya no debe basarse únicamente en publicaciones en revistas seleccionadas en lengua inglesa, sino también en monografías, artículos originales y sinópticos no ingleses, actividades de edición y enseñanza, en la transferencia de conocimientos a la sociedad y la colaboración en comisiones científicas propias de tradición europea. Eso sí, la situación actual solo se podrá cambiar con instituciones y parámetros de evaluación europeos, independientes de las distorsiones de la competencia y las discriminaciones lingüísticas, instrumentales y algorítmicas.

Para que todo eso se haga realidad es necesario implantar verdaderas reglas multilingües de comunicación científica, un plurilingüismo auténtico y un fomento europeo de la traducción científica especializada para las lenguas de la UE y del Espacio Europeo de Educación Superior (EEES) y de Espacio Europeo de Investigación (EEI).

El monolingüismo sí es curable.

Barcelona, mayo del 2021

Dedicado a Doris Ensinger †10/08/2020, mediadora incansable, y a todos los demás traductores e intérpretes que no cesan en su compromiso con un intercambio democrático, diverso y multilingüe.

Referencias bibliográficas primarias

- AMMON, U. (2006). «Language conflicts in the European Union. On finding a politically acceptable and practicable solution for EU institutions that satisfies diverging interests». En *International Journal of Applied Linguistics* 16 (39); pp. 319-338.
- (2008). «Über die Dilemmata jeglicher EU-Sprachenpolitik». En STICKEL, G. [ed.] *National and European Language Policies*. Fráncfort del Meno.: Lang; p. 19-34.
- (2010). «Über Deutsch als Wissenschaftssprache. Kaum noch ein Prozent Weltanteil in den Naturwissenschaften». En *Forschung und Lehre* 6/10; pp. 400-402.
- AMMON, U. & KRUSE, J. (2013). «Does translation support multilingualism in the EU? Promises and reality – the example of German». En *International Journal of Applied Linguistics* 23/2013, Q1; pp. 15-30.
- CASTELLS, M. (1998). *La era de la información: economía, sociedad y cultura*. Madrid: Alianza, vol. I; p. 62.
- CASTIGLIONE, B. (1528): *Il libro del Cortegiano*. En QUONDAM, A.; LONGO, N. [eds.]. Milano: Garzanti, 1999
- CLYNE, M. (1984). «Wissenschaftliche Texte Englisch- und Deutschsprachiger». *Studium Linguistik* 15; pp. 92-97.
- (1987). «Cultural Differences in the Organization of Academic Texts». *Journal of Pragmatics* 11; pp. 211-247.
- (1991). «Zu kulturellen Unterschieden in der Produktion und Wahrnehmung englischer und deutscher wissenschaftlicher Texte». *Info DaF* 4/18; pp. 376-383.
- (1994). *Inter-Cultural Communication at Work: Discourse Structures across Cultures*. Cambridge University Press, Cambridge; passim.
- (1993). «Pragmatik, Textstruktur und kulturelle Werte. Eine interkulturelle Perspektive». En SCHRÖDER, H. [ed.]. *Fachtextpragmatik*, Tübingen: Narr; pp. 3-18.
- CONNOR, U.; KAPLAN, R. B. (1987). *Writing Across Languages, Analysis of L2-Text*. Univ. of California: Addison-Wesley (col. Writing across Languages and Cultures: Issues in Contrastive Rhetoric).

- DAAD et al. (2009). «Deutsch als Wissenschaftssprache – Gemeinsame Erklärung der Präsidenten von AvH, DAAD, GI und HRK, Bonn, 18.02.2009». Alexander von Humboldt-Stiftung, Deutscher Akademischer Austauschdienst, Goethe-Institut, Hochschulrektorenkonferenz. Bonn: Deutscher Akademischer Austauschdienst.
- DÜCK, K.; PLEWNIA, A. (2016). «Leibniz und die Wissenschaftssprache Deutsch». En *Deutsche Sprache* 4/2016; pp. 329-342.
- EC.EUROPA (1996). *Euromosaic – Produktion und Reproduktion der Minderheiten-Sprachgemeinschaften in der Europäischen Union*. EU-Veröffentlichungen. Generaldirektion Bildung, Jugend, Sport und Kultur der Europäische Kommission (=Fallstudien, sprachliche Gruppen in Mitgliedstaaten der EU). Luxemburgo: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union (EUR-OP).
- (2006). *Eurobarometer Spezial: Die Europäer und ihre Sprachen*. Spezial Eurobarometer 386. Europäische Kommission, Generaldirektion Bildung und Kultur. Luxemburgo: Amt für Veröffentlichungen der Europäischen Union (EUR-OP).
- EHLICH, K. (2002a). *Wissenschaftssprachkomparatistik*. Múnich: Institut für Deutsch als Fremdsprache / Transnationale Germanistik. Mimeo; passim.
- (2002b). «Die Zukunft des Deutschen und anderer Sprachen – außer der englischen – in der wissenschaftlichen Kommunikation». The Future of European Languages in the Age of Globalization. New York University. En HOBERG, Rudolf [ed.] *Deutsch – Englisch – Europäisch. Impulse für eine neue Sprachpolitik*. Mannheim: Duvenverlag (=Thema Deutsch 3); pp. 44-53.
- (2003). *Mehrsprachige Wissenschaft – europäische Perspektiven*. Eine Konferenz zum Europäischen Jahr der Sprachen 2001. Múnich: Institut für Deutsch als Fremdsprache (= Transnationale Germanistik).
- EHLICH, K.; SCHUBERT, V. [eds.] (2002c). *Sprachen und Sprachenpolitik in Europa*. Tübingen: Stauffenburg (Slg. Stauffenburg Aktuell); p. 400.
- FANDRYCH, C. (2015). «Zur Rolle von Sprache(n) in der Hochschullehre am Beispiel internationaler Programme». En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]. *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europä-*

- ischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 215-224.
- GALCERÁN, M. (2003): «El discurso oficial sobre la Universidad». En LOGOS. Anales del Seminario de Metafísica 37/2003. Madrid: SP Universidad Complutense de Madrid; pp. 18-24.
- GALTUNG, J. (1981). «Structure, Culture and Intellectual Style. An Essay Comparing Saxon, Teutonic, Gallic and Nipponic Approaches». En *Social Science Information* 20, 6/1981. Londres y Beverly Hills: SAGE; pp. 817-856.
- GLÜCK, H. (2001). «Deutsch in der Wissenschaft im selbstgewählten Rückzug». En *Mitteilungen* 2001/4 – Sprachkreis Deutsch. Berna: Bubenberg-Gesellschaft, Schweiz; *sine* pp.
- HAMEL, R. E. (2013). «El campo de las ciencias y la educación superior entre el monopolio del inglés y el plurilingüismo: elementos para una política del lenguaje en América Latina». Trabalhos em Linguística Aplicada 52 (2). Dossiê Temático. Campinas SP (Brasil): UNICAMP SciELO; pp. 321-384.
- HINDS, J. (1983). «Linguistics and written discourse in particular languages». En *Contrastive rhetoric studies*. III. Rowley, MA: Newbury House; pp. 78-84.
- HUMBOLDT, W. von (1903-1936). *Gesammelte Schriften*, Bde. III, IV; Schriften 1812-1836. Berlín: Ausgaben der Preußischen Akademie der Wissenschaften. En LEITZMANN, A. [ed.] Ausgaben 1903-1936, Nachdruck [Reprint] 1968; vol. III; p. 321; vol. IV; p. 27.
- KRETZENBACHER, H. L. (2003). «Sprachliche und kognitive Klammerstrukturen im Deutschen als Fremd- und Wissenschaftssprache – oder Weinrich'sche Brückenschläge». En THURMAYER, M.; WILLKOP, E.-M. [eds.]. *Am Anfang war der Text. 10 Jahre <Textgrammatik der deutschen Sprache*. Múnich: Iudicium; pp. 113-133.
- KRIJNEN, C. (2015). «Wissenschaft, Sprache, Welt, Kultur. Wider eine wissenschaftliche *Lingua franca*». En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]. *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europäischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 23-30.
- LÜDKE, S.; PAINTER, U.; Rolf, C.P. (2013). *Deutsch in den Wissenschaften. Beiträge zu Status und Perspektiven der Wissenschaftssprachen*.

- che Deutsch.* GI, DAAD, IdS [coord.]. (=DiW – Wissenschaftssprache Deutsch, vol. I). Múnich: Klett Langenscheidt.
- MOCIKAT, R. (2009). «Die Diktatur der Zitatenindizes: Folgen für die Wissenskultur». En GAIA 18/2 (2009); pp. 100-103.
- (2015). «Die Sprache in den Naturwissenschaften: Herausforderungen in Zeiten der Internationalisierung». En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]. *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europäischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 57-68.
- REICHERT, K. (2011a). «Weltverständnis auf Deutsch». En SCHAUM, M. [ed.]. *Wissenschaftssprache*. Themen, Kultur, 10/11/2011. Bonn: Deutsche Welle; p. 2.
- (2011b). «Wissenschaftssprache Deutsch nicht ersetzbar». En BIRKENSTOCK, G. [ed.]. *Wissenschaftssprache*. Themen, Kultur, 14/11/2011. Deutsche Welle; p. 1.
- RETTKOWSKI, A. (2013). «Sprachwandel, Rechtschreibung, Aussprache und die neue Sprachideologie». En *Furor Mundi*, 24/02/2013.
- RÖMER, C. (2011): «Pakete in Deutsch dokumentieren. ...weshalb es sinnvoll ist, Paketdokumentationen in deutscher Sprache zu verfassen bzw. in die deutsche Sprache zu übertragen». dtk-Statistiken zu TSUNODA, Y.; AMMON, U.; TOPAL, A.; GAWRISCH, V. (1983, 2010). «Bibliography of the Social Sciences 1880-1951-2005». En Voß, H. [ed.]. *Bretter, die die Welt bedeuten. Deutsch als Wissenschaftssprache*. Heidelberg: Deutschsprachige Anwendervereinigung TEX, 23. Jahrgang Heft 2/2011, 05'2011. (=Die TEXnische Komödie); pp. 28-30.
- SCHIEWE, J. (1978). «Zur Metaphorik der naturwissenschaftlichen Sprache. Dargestellt am Beispiel Goethes, Darwins und Freuds». En *Neue Rundschau* 89/1978, fasc. I; pp. 64-82.
- (1994). «Ist die Sprache ein selbständiger Faktor der Wissenschaftsgeschichte? Über die Anstößigkeit unerwarteter Sprache». En PÖRKSEN, U. (1994). *Wissenschaftssprache und Sprachkritik*. Untersuchungen zu Geschichte und Gegenwart. Tübingen: Gunter Narr; pp. 17-35.
- SPRINGER, B. (2012). «Habe Mut, dich deiner eigenen Sprache zu bedienen! Ein Plädoyer für die Mehrsprachigkeit von Wissenschaft». En PFEIFFER, M.; VINARDELL, T.; MONTANÉ, A. [eds.].

- Was mich wirklich interessiert. Homenatge a Jordi Jané.* Barcelona: Edició Fòrum; pp. 201-212.
- (2015). «Sprachenvielfalt als Erkenntnisvielfalt. Eine conditio sine qua non in den Wissenschaften». En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]: *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europäischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 101-114.
- STOCK, G. et al. (2001). «Wissenschaftssprache – Sprache der Wissenschaftler: Lingua Franca, Fachsprache, Denglitsch». En Stock, G. [ed.]. (2001). *Gegenworte – Hefte für den Disput über Wissen*, 7/2001. Berlin: Berlin-Brandenburgische Akademie der Wissenschaften.
- THIELMANN, W. (2015). «Wissenschaftssprache(n): Sprachausbau – gnoseologische Differenz – Sprachabbau». En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]. *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europäischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 31-44.
- (2020). «Warum die europäische Wissenschaft mehrsprachig sein muss». En *Zagreber Germanistische Beiträge* 28/2019; pp. 21-37.
- TRABANT, J. (2008). *Was ist Sprache?* Múnich: Verlag C. H. Beck (=Beck'sche Reihe Literatur und Sprache, 1844).
- (2014). *Globalesisch, oder was? – Ein Plädoyer für Europas Sprachen*. Múnich: Verlag C. H. Beck (= Beck'sche Reihe Literatur und Sprache, 2562).
- (2015). «Globalesisch für europäische Mehrsprachigkeit und Sprachengerechtigkeit?» En COLIN, N.; UMLAUF, J. [eds.]. *Mehrsprachigkeit und Elitenbildung im europäischen Hochschulraum*. Forum. Heidelberg: Synchron, Wissenschaftsverlag der Autoren; pp. 45-56.
- TRABANT, J.; SCHÖNHERR-MANN, H.M. (2020). «Babel ist keine Strafe, sondern ein Geschenk». En SCHÖNHERR-MANN, H.-M. [ed.]. Feature zu Jürgen TRABANT (2020). *Sprachdämmerung – Büchermarkt*, 22.11.2020. Deutschlandfunk (DLF). Colonia: DLR; sine pp.

(=...) N. d. A.: En la tradición editorial alemana el signo señala una serie de temática especial —incluso de un conjunto de editoriales e instituciones— sobre un área de investigación definida, ≠ colección editorial (col.).

MARISA PRESAS

Die Stimmen von Marrakesch d'Elias Canetti

Selecció i traducció de Marisa Presas

Presentació

Elias Canetti (1905-1994) va néixer a Bulgària en una família benestant d'origen sefardita. Per circumstàncies familiars va créixer a Manchester, Zuric i Frankfurt. Va fer els estudis universitaris a Viena, on el 1929 es va doctorar en ciències. Poc després va escriure la seva primera novel·la, que no es va publicar fins al 1935. L'any 1938, després de l'annexió d'Àustria per Alemanya, va emigrar a Londres. Tot i que després de la Segona Guerra Mundial va obtenir la ciutadania anglesa, durant la dècada del 1970 va sovintejar les estades a Suïssa i a començament dels anys vuitanta s'hi va establir definitivament. És sobretot en aquest darrer període que la seva obra va assolir reconeixement internacional. El 1981 va obtenir el Premi Nobel de Literatura.

Com destaca Adriana Massa (2020), l'alternança lingüística i geogràfica caracteritzen la vida de Canetti. La seva primera llengua era el judeoespanyol, però amb les minyones de la casa parlava búlgar; quan la família es trasllada a Anglaterra el 1911 aprèn anglès i una mica de francès. L'alemany és, des de sempre, la llengua secreta dels pares, la qual cosa desvetlla en el nen el desig d'aprendre'l. Quan, després de la mort del pare el 1913, la família es trasllada a Viena, la mare el sotmet al que ara anomenaríem un curs intensiu d'alemany: «Així, en un espai de temps brevíssim em va obligar a fer un esforç que superava les forces d'un infant, i el fet que se'n sortís va determinar la naturalesa del meu alemany, va ser una llengua materna tardana i implantada amb dolor» (Canetti, 1979, 86. Trad. de Marisa Presas). Deixant de banda la importància psicològica que pugui tenir aquest caràcter de «llengua materna implantada», en una entrevista de l'any 1971 Canetti explicava la seva elecció de l'alemany com a llengua d'escriptura pel fet que després del primer trasllat a Viena

la seva formació havia transcorregut en països de parla alemanya, que havia iniciat la seva carrera d'escriptor a Viena i, en general, perquè per a les famílies sefardites dels Balcans abans de la Primera Guerra Mundial Viena era la capital cultural (Müller, 1971). El 1938 s'endú l'alemany a l'exili i, precisament com a jueu, s'imposa el compromís de continuar escrivint en alemany per retornar als alemanys una llengua que el nazisme havia usurpat i manipulat.

L'any 1954 Canetti va passar tres setmanes a Marràqueix陪伴 un equip de rodatge anglès. Més d'una dècada més tard va recollir de memòria les impressions d'aquesta estada, que va titular *Die Stimmen von Marrakesch. Aufzeichnungen nach einer Reise* (*Les veus de Marràqueix. Notes després d'un viatge*). En aquestes notes, l'autor plasma els records dels seus encontres amb persones, ambients, colors, olors i, sobretot, sons i veus. L'observador recorre tot sol la ciutat sense haver consultat abans guies de viatges i sense conèixer la llengua. Les seves observacions són certament subjectives, però l'observador no ocupa mai el primer pla; es fixen especialment en allò diferent, però defugen presentar el diferent com a «típic»; retraten situacions i circumstàncies de pobresa, fins i tot de misèria material o moral, però des de l'empatia i sempre s'abstenen de fer judicis de qualsevol mena.

Vaig traduir *Les veus de Marràqueix* per encàrrec de l'editorial Laia l'any 1985, i el 1996 el llibre va ser reeditat per Columna. Aquesta traducció té un significat especial per a mi perquè va ser la primera que vaig fer al català. Aquí he de dir que vaig acabar els meus estudis universitaris abans de la mort de Franco i que, tot i que la meva llengua oral ha estat sempre el català, les meves llengüies d'escriptura eren principalment el castellà i l'alemany. Així doncs, vaig acceptar la tasca amb certa inseguretat. També he de confessar que en aquell moment no sabia gran cosa d'Elias Canetti. En el curs de la recerca prèvia a la traducció vaig aprendre que el tema de la llengua recorre, de fet, tota la seva obra des del primer volum de les seves memòries que va titular *Die gerettete Zunge* (*La llengua [l'òrgan de la parla] salvada*). Per a aquesta publicació de la Facultat de Traducció he seleccionat quatre capítols on la llengua, més el so que no les paraules, constitueix l'eix del relat.

Referències

- CANETTI, Elias (1979). *Die gerettete Zunge*. Frankfurt/M: Fischer.
- (1990). *Die Stimmen von Marrakesch. Aufzeichnungen nach einer Reise*. 1a ed. 1967. Frankfurt /M: Fischer.
- MASSA, Adriana (2020). «Die Sprache des Schreibens als Wahlsprache. Italo Svevo und Elias Canetti» [en línia]. A: BACHLEITNER, Norbert. *Literary Translation, Reception, and Transfer*. Berlin, Boston: De Gruyter, p. 455-464. <<https://doi.org/10.1515/9783110641998>>. [Consulta: 23/7/2021].
- MÜLLER, André (s. d.). *Interview mit Elias Canetti. Wien, Dezember 1971* [en línia]. <<http://andremuller.com-puter.com/>>. [Consulta: 23/7/2021].

Els crits dels cecs

Em proposo d'explicar una cosa i tan aviat com callo m'adono que encara no he dit res. Una meravellosa substància, lluent i viscosa, roman en mi i es burla de les paraules. Per ventura és la llengua, que jo no entenia i que ara s'ha d'anar traduint dintre meu? Hi havia fets, imatges, sons, el sentit dels quals no «sorgeix» si no és dintre d'un mateix, que no eren captats o definits amb paraules, que van més enllà dels mots, que són més profunds i ambigus que els mots.

Somnio en un home que oblidea les llengües de la terra, de manera que en cap país no entén el que diuen.

Què hi ha en la llengua? Què amaga? Què ens pren? Durant les setmanes que vaig passar al Marroc no vaig fer cap esforç per tal d'aprendre l'àrab o alguna de les llengües berbers. No volia perdre res de la força d'aquells crits estranys. Volia ser colpit per cada so segons la seva força i no debilitar-los amb uns coneixements insuficients i superficials. No havia llegit res sobre el país. Els seus costums m'eren tan desconeguts com la seva gent. Les poques idees que qualsevol acumula a la vida sobre els països i els pobles les vaig oblidar a les primeres hores.

Però hi havia la paraula *Allah*; aquesta no vaig poder eludir-la. Aquesta paraula m'era suficient per a enfocar-me a l'experiència més freqüent, més penetrant i més perdurable: els cecs. En un viatge s'accepta tot; la indignació queda a casa. Mirem, sentim, ens entusiasmem amb les coses més terribles perquè son noves. Els bons viatgers no tenen cor.

L'any passat vaig tornar a Viena per primer cop després de quinze anys i vaig passar per un poble anomenat Blindenmarkt, 'mercat dels cecs', l'existència del qual no podia ni imaginar. Aquest nom em va colpir com un fuet, i des de llavors no l'he oblidat. Aquest any, quan vaig anar a Marràqueix, em vaig trobar inesperadament en mig dels cecs. Eren centenars, innombrables, la major part eren captaires; n'hi havia un grup de vuit o deu que s'estaven molt junts davant del mercat, i la seva aspra cantarella, repetida fins a l'infinit, se sentia des de lluny. Jo em quedava palplantat davant d'ells, immòbil com ells, i mai no sabia del cert si sentien la meva presència. Cada un aguantava un plat de fusta per a les almoines, i quan algú hi deixava caure alguna cosa, la moneda obtinguda corria de mà en mà; tots la tocaven, tots la comprovaven fins que un d'ells, que n'era l'encarregat, la guardava. «Sentien» junts, de la mateixa manera que mormolaven o cridaven junts.

Tots els cecs ofereixen el nom de Déu i per mitjà de les almoines hom pot obtenir dret sobre ell. Comencen amb Déu, acaben amb Déu, repeteixen el seu nom deu mil vegades al dia. Tots els seus crits contenen el nom de Déu de molt diverses maneres, però quan finalment han triat un crit, aquest ja no varia. Són arabescos acústics al voltant de Déu, molt més impressionants que els òptics. Alguns confien tan sols en el seu nom i no criden altra cosa. Hi ha en aquest crit un terrible desafiament; Déu se'm presentava aleshores com un mur contra el qual ells es llancen, sempre al mateix indret. Em fa l'efecte que els captaires sobreviuen més per les seves fòrmules que no pas per les almoines que obtenen.

La repetició d'un crit caracteritza qui l'emet. Queda gravat, hom el reconeix; des de llavors és present per sempre més; el cec és definit per aquesta característica precisa: el seu crit. No sabrem res més d'ell, es protegeix, el seu crit és també el seu límit. En aquest indret

ell és exactament allò que crida, ni més ni menys, un captaire, cec. Però el crit també és una multiplicació, la ràpida i regular repetició el transforma en un grup. Hi ha una energia especial de l'exigència: ell exigeix per a molts i recull per tots. «Pensa en tots els captaires, pensa en tots els captaires. Déu et beneirà per tots els captaires als quals faràs caritat.»

Diuen que els pobres entraran al paradís cinc-cents anys abans que els rics. Mitjançant les almoines es compra als pobres un lloc al paradís. Quan un mor, el porten a peu, amb ploraneres o sense, a la tomba per tal que el difunt arribi ben aviat a la felicitat eterna. *Els cecs canten la professió de fe.*

Des que he tornat del Marroc m'assec amb els ulls tancats i les cames plegades en un racó de la meva cambra i provo de dir durant mitja hora, i amb la velocitat i la forca precises: «Allah! Allah! Allah!». Provo d'imaginar que ho dic tot un dia i bona part de la nit; que després d'haver dormit unes hores torno a començar; que continuo així dies i setmanes, mesos, anys; que em faig més i més vell i que visc així, i que m'aferro a aquesta vida; que m'enfureixo quan alguna cosa em destorba d'aquesta vida; que no vull altra cosa; que m'entesto a continuar així.

He comprès el poder de seducció que rau en aquesta mena de vida en la qual tot es redueix a la més simple repetició. Fins a quin punt hi havia variació en l'activitat dels artesans que vaig veure treballar als seus petits locals? En el regateig dels comerciants? En els passos dels dansaires? En les incomptables tasses de te amb menta que prenen tots? Quanta varietat hi ha en el diner? I en la fam?

He comprès què són en el fons aquests captaires cecs: els sants de la repetició. De la seva vida s'ha extirpat gairebé tot allò que per a nosaltres encara se salva de la repetició. Hi ha l'indret on s'estan, dempeus o asseguts. Hi ha el crit invariable. Hi ha el nombre reduït de monedes que poden esperar, tres o quatre unitats diferents. És veritat que hi ha els donadors que són sempre diferents, però els cecs no els veuen, i amb la seva cantarella d'agraïment fan que fins i tot els donadors esdevinguin iguals.

La dona de la reixa

Acabava de passar una petita font pública on bevia un vailet. En tombar a l'esquerra vaig sentir una veu baixa, suau i tendra, que venia de més amunt. En aixecar els ulls, vaig veure a la casa del davant, a l'alçada del primer pis, el rostre d'una dona jove darrere d'una reixa. No duia vel, la seva pell era fosca i tenia la cara molt a prop de la reixa. Va dir unes quantes frases, parlava amb fluïdesa i tots els mots que pronunciava eren plens d'afecte. Jo no comprenia per què no duia el vel. Tenia el cap lleugerament inclinat i vaig adonar-me que es dirigia precisament a mi. Mai no aixecava la veu, el to era baix i regular i traspuava tanta tendresa com si tingués el meu cap entre els seus braços. Però jo no li veia les mans, no deixava veure res més que el rostre; potser tenia les mans lligades en algun lloc. La cambra on ella es troava era fosca; al carrer, on jo em trobava, hi brillava un sol enlluernador. Les seves paraules semblaven el brollar d'una font, fluïen les unes en les altres, jo no havia sentit mai paraules d'amor en aquesta llengua però sentia que no podien ser altra cosa.

Volia acostar-m'hi per veure la porta de la casa d'on sortia la veu, però em feia por que un moviment meu pogués espantar-la com si fos un ocell. Què havia de fer, doncs? Quan ella va callar, vaig intentar d'imitar la tendresa i la suavitat d'aquella veu i vaig caminar com mai no havia caminat. Vaig aconseguir així de no espantar-la. Encara la sentia quan jo ja era a tocar de la casa i no podia veure el cap de la reixa. L'edifici, molt estret, semblava una torre mig engrunada. Es podia veure l'interior per un forat de la paret d'on havien caigut algunes pedres. La porta, sense cap mena d'ornamentació, feta de taulons molt senzills, estava fixada amb uns filferros i semblava que no s'obria amb freqüència. No era una casa acollidora, no s'hi podia entrar i de ben segur que a dintre tot era fosc i engrunat. Tombant la cantonada s'entrava en un carreró sense sortida, però allà tot era mort i silenciós; no hi vaig veure ningú a qui pogués preguntar alguna cosa. Però tampoc en el carreró no vaig perdre la font de la veu acaronadora; des de l'altre costat de la cantonada sonava com un remoreig molt llunyà. Vaig tornar enrere, vaig aturar-me a una certa distància de la casa i vaig alçar la vista: la cara ovalada era allà,

s'estrenyia contra el reixat i els llavis es movien per a formar paraules plenes de tendresa.

Em va semblar que ara el to havia canviat; hi percebia com una súplica, com si digués: no te'n vagis. Potser havia cregut que jo havia desaparegut per sempre mentre inspeccionava la casa i la porta. Ara que havia tornat, em demanava que no marxés. Com podria descriure l'efecte que fa en un home un rostre de dona descobert que l'observa des d'una finestra? En aquesta ciutat, en aquests carrerons! Hi ha molt poques finestres que donin al carrer i mai no s'hi veu ningú. Les cases són com muralles, sovint hom té la sensació que camina entre dues muralles malgrat que sap perfectament que són cases; hom veu les portes i unes quantes finestres inútils. Amb les dones passa una cosa semblant: avancen com sacs informes pels carrerons, no se'n reconeix res, no se n'intueix res, hom s'atipa ben aviat de fer esforços per imaginar com són i acaba renunciant a les dones. Però no s'hi renuncia de grat i, quan en trobeu una en una finestra i fins i tot us parla, inclina lleugerament el cap i no se'n va, com si sempre hagués estat en aquest lloc esperant-vos, i continua parlant quan li gireu l'esquena i us allunyeu silenciosament, i seguirà parlant tant si hi sou com si no, i us parlarà sempre, sempre parlarà a algú —una dona així és una meravella, una aparició—, hom està temptat de considerar-la més important que qualsevol altra cosa que es pugui veure en aquesta ciutat.

Hauria restat allí molt més temps però al barri hi havia força moviment. Unes dones velades passaven pel meu costat sense aturar-se a causa de la seva companya de la reixa. Passaven per davant d'aquella casa com si no hi parlés ningú. No s'aturaven, no alçaven els ulls. Sense variar el ritme del seu pas, s'acostaven a la casa i entraven al carreró tombant la cantonada justament sota la finestra de la dona que parlava. Jo m'adonava molt bé de les seves mirades de desaprovaçió. Què feia jo aquí? Per què m'hi estava? Per què mirava embadalit cap amunt?

Va passar un grup de nens que sortien d'escola. Jugaven i feien gresca, i es comportaven com si no sentissin les paraules que venien de dalt. Em van observar: jo no els era tan familiar com la dona que no duia vel. Començava a sentir-me avergonyit de ser allà fent el

badoc. Però intuïa que si me n'anava decebria aquella cara de la reixa; aquelles paraules continuaven fluint com un rierol de cants d'ocells. Ara, però, s'hi barrejaven els crits estridents dels nens que s'anaven allunyant. Portaven les carteres a la mà, sortien d'escola, i feien el possible per tal d'allargar el camí de retorn a casa amb petits jocs, un dels quals consistia a avançar pel carreró saltant ara endavant i ara endarrere. D'aquesta manera, avançaven a pas de tortuga, i escoltar la veu es convertia per a mi en un turment.

Una dona que duia un nen molt petit agafat de la mà es va aturar al meu costat. Se'm devia haver apropat per darrere; jo no l'havia sentida. S'aturà uns instants i em dirigí una mala mirada; darrere el vel vaig endevinar-hi els trets d'una dona ja gran. Agafà la criatura d'una revolada, com si la meva presència li fos un perill, i va continuar el seu camí sense dignar-se a dirigir-me la paraula. Em sentia incòmode, així és que vaig començar a seguir-la a poc a poc. Va tirar pel carreró, i un parell de cases més enllà es va ficar en un altre carrer. A la cantonada per on ella havia tombat hi desembocava un carreró sense sortida, al final del qual hi havia la cúpula d'una petita qubba. És així com s'anomenen en aquest país les tombes dels sants on la gent va a expressar els seus desigs. La dona s'aturà davant de la porta tancada de la qubba i va aixecar el petit. Va prémer la boca de la criatura contra un objecte que jo no podia distingir de lluny. Repéti el gest unes quantes vegades, deixà la criatura a terra, la va agafar de la mà i se'n tornà. Quan va arribar a la cantonada no tenia cap més remei que passar pel meu costat, però aquesta vegada no em dirigí ni una mala mirada, i desaparegué en la direcció per on havien vingut.

Vaig acostar-me a la qubba i a mitja alçada de la porta de fusta hi vaig veure una anella al voltant de la qual hi havia lligats uns parracs. Això era el que havia besat la criatura. Tot havia succeït enmig d'un gran silenci, i en el meu desconcert no m'havia adonat que els nens d'abans eren darrere meu i m'observaven.

De sobte, vaig sentir les seves rialles clares, tres o quatre s'acosten corrents a la porta de la qubba, agafaren l'anella i besaren els parracs. Van repetir l'actuació moltes vegades entre grans riallades. L'un s'agafava a la dreta de l'anella i l'altre a l'esquerra, i els petons

se succeïen com una sèrie d'espeluts. Els que eren darrere els empenyien. Tots volien mostrar-me com s'havia de fer; potser esperaven que els imités. Els nens anaven nets, feien força goig; de segur que els rentaven més d'una vegada al dia. En canvi, els parracs semblaven tan bruts com si haguessin servit per netejar tota la pols del carreró. Segons la creença, allò eren trossos del mantell del sant i per als creients conservaven alguna cosa de la seva santedat.

Quan es van cansar de fer-hi petons, els minyons m'envoltaren. Un d'ells em cridà l'atenció per la seva expressió intel·ligent i em semblà que tenia ganes de parlar amb mi. Li vaig preguntar en francès si sabia llegir. Molt educadament respongué:

—*Oui, monsieur.*

Jo portava un llibre sota el braç, vaig obrir-lo i l'hi vaig oferir; llegia a poc a poc, però sense equivocar-se, les frases en francès. El llibre tractava de les creences dels marroquins i el passatge per on jo l'havia obert es referia precisament a la veneració dels sants i les seves qubba. Per pur atzar el minyo m'estava llegint en veu alta tot allò que acabava de mostrar-me amb els seus companys. Però ell es mantenya impassible; potser en l'afany de llegir no captava el significat dels mots. Vaig lloar-lo i acceptà el meu reconeixement amb la dignitat d'un adult. M'agradava tant que inconscientment vaig relacionar-lo amb la dona de la reixa. Vaig assenyalar cap a la casa mig enrunada i vaig preguntar:

—Aquella dona de la finestra, la coneixes?

—*Oui, monsieur* —respongué, i la seva expressió es va tornar molt seriosa.

—*Elle est malade?* —vaig tornar a preguntar.

—*Elle est très malade, monsieur.*

El *molt* que reforçava la meva pregunta sonava com una queixa, però plena de resignació. El vailet devia tenir uns nou anys, però em semblava que en fes vint que vivia amb una malalta greu i que sabés molt bé què representava això.

—*Elle est malade dans sa tête, n'est-ce pas?*

—*Oui, monsieur, dans sa tête.*

Assentí tot dient *del cap*; però per comptes d'assenyalar el propi cap assenyalava el d'un altre nen d'una bellesa extraordinària: tenia

una carona llarga i esllanguida amb uns ulls molt grossos, negres i infinitament tristes. Els altres nens ja no reien; escoltaven en silenci. El seu ànim havia canviat en un instant, tan bon punt jo havia esmentat la dona de la reixa.

Visita a la *mellah*

El tercer dia, així que em vaig quedar sol vaig buscar el camí de la *mellah*. Vaig arribar a una cruïlla on hi havia molts jueus. El corrent del trànsit passava pel seu costat i tombava la cantonada. Vaig veure gent que passava per un arc que semblava encastat en un mur i els vaig seguir. De la part de dintre, i envoltada pel mur per tots quatre costats, hi havia la *mellah*, el barri jueu.

Em vaig trobar en un petit basar a l'aire lliure. En unes botigues de sostre baix hi havia uns homes arrupits envoltats de les seves mercaderies; d'altres, vestits a l'europea, estaven asseguts o dempeus. La majoria portaven els casquets negres amb què es distingeixen aquí els jueus, i molts portaven barba. En les primeres botigues que vaig veure hi venien robes. Un home mesurava una peça de tela amb la vara. Un altre estava absent en els seus càlculs i feia anar el llapis amb rapidesa. Fins i tot les botigues més ben parades semblaient molt petites. En moltes hi havia visites; en una d'elles hi havia dos homes molt grans amb aire despreocupat que mantenien una conversa molt animada però molt digna amb un tercer, molt prim, que devia ser el propietari.

Jo passava tan a poc a poc com m'era possible i observava els rostres. La seva diversitat era sorprendent. N'hi havia que, vestits d'una altra manera, hauria pres per àrabs. Hi havia magnífics vells jueus de Rembrandt. Hi havia capellans catòlics de silenci astut i humil. Hi havia «jueus eterns» amb la inquietud escrita en tota la seva persona. Hi havia francesos. Hi havia espanyols. Hi havia russos rubicunds. N'hi havia un que infonia tant de respecte com el patriarca Abraham; estava parlant en actitud condescendent amb Napoleó fins que un colèric setciències, que semblava Goebbels, va interve-

nir en la conversa. Tot plegat em va fer pensar en la transmigració de les ànimes. Potser, vaig dir-me, tota ànima humana ha d'encarnar-se algun dia en un jueu i ara tots aquests personatges s'han trobat aquí; ningú no recorda qui havia estat abans, i malgrat que es palesa tan clarament en les línies dels seus rostres que fins i tot jo, un foraster, els pot reconèixer, tots ells estan fermament convençuts que descendeixen dels personatges de la Bíblia per línia directa.

Però tots tenien alguna cosa en comú, i tan aviat com vaig avesarme a la diversitat de rostres i expressions vaig intentar esbrinar què era això de comú. Tenien una manera ràpida d'aixecar els ulls i de fer-se una opinió del transeünt. Ni una sola vegada no vaig passar desapercebut. Si m'aturava, ensumaven en mi un possible comprador i aleshores devien examinar-me en aquest sentit. Però generalment sentia la ràpida mirada intel·ligent abans d'aturar-me, la sentia fins i tot quan vaig passar a l'altre costat del carreró. Ni aquells que jeien amb el posat indolent dels àrabs tenien la mirada indolent: aquesta arribava com un explorador de confiança i es retirava tot seguit. Hi havia mirades hostils; d'altres eren fredes, indiferents, desconfiades o infinitament sàvies. Però mai no van semblar-me estúpides. Eren les mirades de persones sempre alerta, però que no volen provocar l'hostilitat que temen: ni una ombra de provocació, doncs, i una por que es manté prudentment oculta.

Diria que la dignitat d'aquesta gent rau en la seva cautela. La botiga només és oberta per un costat, i, per tant, no han de preocupar-se d'allò que passa a la seva esquena. Les mateixes persones, al carrer, se senten més insegures. Vaig adonar-me ben aviat que els que jo qualificava de «jueus eterns», els que semblaven inquiets i sospitosos, eren sempre vianants; era gent que portava totes les seves mercaderies a sobre i amb la seva càrrega s'havia d'obrir camí entre la multitud; els qui no sabien si els atacarien per l'esquena, per prendre'ls les seves quatre coses, o per l'esquerra o per la dreta, o per tots quatre costats alhora. Aquell que podia dir-se amo d'una botiga i estar-s'hi a dintre semblava més tranquil·litzat.

Alguns, però, estaven arrupits al carrer i oferien les seves menuderies. Moltes vegades eren miserables grapats de verdures o de fruites. Hauríeu dit que no tenien res per a vendre i que s'aferraven

al simple gest de la venda. El seu aspecte era descurat; eren molts i no em va ser fàcil acostumar-me a la seva presència. Però ben aviat vaig estar preparat per a qualsevol cosa, i no em vaig sorprendre gaire quan vaig veure un home vell i malalt assegut a terra que oferia una única llimona arrugada.

Vaig dirigir-me cap a un carrer molt concorregut que des del basar de l'entrada s'endinsava en la *mella*. Enmig de la multitud d'homes de tant en tant em creuava amb alguna dona sense vel a la cara. Va passar una dona vellíssima, amb la cara tan arrugada que hauríeu dit que era la persona més vella del món. Tenia els ulls fixos en la llunyania i semblava com si estigués veient l'indret on es dirigia. No esquivava ningú. Mentre els altres havien de fer giragoneses per tal de poder avançar, davant d'ella sempre hi havia espai lliure. Em penso que feia por: caminava tan lentament que hauria tingut temps de maleir tothom. La por que desvetllava era el que li donava forces per a fer el seu camí. Quan finalment va haver passat pel meu costat em vaig girar a observar-la. Ella devia copsar la meva mirada: es girà també, tan lentament com caminava, i em mirà de fit a fit. Jo vaig escapolir-me tan de pressa com vaig poder, i la meva reacció a la seva mirada va ser tan instintiva que fins més tard no vaig adonar-me que caminava molt més de pressa.

Vaig passar per davant d'un rengle de barberies. Uns joves, els perruquers, s'estaven a la porta desvagats. A l'altra banda del carrer, un home venia un cistell de llagostes torrades. Vaig pensar en la famosa plaga d'Egipte i em meravellà que els jueus mengessin llagostes. En un altre establiment, que era més alt que els altres, hi havia un home amb trets de negre. Portava el casquet dels jueus i venia carbó. Estava envoltat de munts de carbó; era com si hagués de ser emparedat amb aquest carbó i només esperés l'arribada dels paletes que havien d'executar l'ordre corresponent. S'estava tan quiet que al principi no el veia, fins que van cridar-me l'atenció els seus ulls que brillaven entre el carbó. Al seu costat un borni venia verdures. Tenia l'ull cec terriblement inflat, cosa que li donava un aire amenaçador. Estava molt atrafegat amb les seves verdures. Les empenyia amb compte cap a un costat i després les tornava al seu lloc amb la mateixa cura. Un altre estava assegut a terra i tenia cinc o sis

pedres. Les agafava una rere l'altra, les sospesava, les observava detingudament i les alçava. Finalment, les tornava a terra per repetir tot el ritual una vegada i una altra. Ni un sol cop no va aixecar els ulls per mirar-me tot i que jo m'havia aturat molt a prop d'ell. Va ser l'única persona del barri que no es dignà dirigir-me una mirada. Les pedres que pretenia vendre no li deixaven repòs i semblava més interessat en elles que en els possibles compradors.

Com més m'endinsava en la *mella*, més pobre esdevenia tot. Havia deixat enrere les robes bones i les sedes. Ningú no tenia l'aire poderós i principesc de l'Abraham. El basar de la porta d'entrada esdevenia així una mena de barri de luxe; la vida real, la vida del poble senzill, es desenvolupava aquí. Em trobava en una placeta rectangular que em va semblar el cor de la *mella*. Al costat d'una font bastante llarga s'hi barrejaven homes i dones. Les dones omplien els seus càntrirs. Els homes omplien els seus bots de cuiro. Al costat d'ells els seus ases esperaven el torn per abeurar-se. Al mig de la plaça hi havia unes parades de menjars. Uns fregien carn; d'altres, petits bunyols; tenien la família al costat, les dones i els nens. Era com si haguessin traslladat la llar a la plaça i visquessin i cuinessin aquí.

Es veien també pagesos vestits de berber amb gallines vives a la mà; les tenien agafades per les potes i amb el cap penjant. Quan s'hi acostaven les dones allargaven el braç per tal que les poguessin tocar. La dona agafava l'animal amb les seves mans, sense que el berber el deixés anar i sense variar la postura de l'animal. La dona el palpava, el pessigava just al punt on havia de tenir carn. Mentre durava l'examen ningú no deia una paraula, ni el berber ni la dona; també la gallina restava silenciosa. Després la dona la deixava a la mà del pagès i es dirigia cap al següent. Cap dona no comprava una gallina si abans no n'havia examinades unes quantes.

Al voltant de la plaça hi havia botigues; també obradors d'artesans, i els cops de martell s'hi barrejaven amb el brogit de les converses. En una cantonada hi havia molts homes que discutien acaloradament. Jo no entenia què deien, però per les seves expressions hauria dit que es tractava de l'assumpte més important del món. Hi havia diversitat d'opinions i cadascun aportava els seus arguments; em va semblar que trobaven un gran plaer a rebatre els arguments dels altres.

Al bell mig de la plaça hi havia un vell captaire, el primer que veia aquí, i no era jueu. Amb una moneda que li donaren, es dirigí immediatament cap als bunyols que es freqüen a la paella. Hi havia molts clients davant del cuiner i el captaire va haver d'esperar la seva tanda. Esperà, doncs, pacientment, tot i que devia estar a prop d'aconseguir el seu desig més fervent. Tan bon punt tingué el seu bunyol a la mà, tornà al mig de la plaça i se'l menjà amb la boca oberta de bat a bat. La seva gana es va estendre com un núvol de satisfacció per tota la plaça. Ningú no li feia cas, però tothom aspirava aquella aroma de satisfacció i em va semblar que la seva presència era molt important per a la vida i el benestar de la plaça; era el seu monument menjador.

Però no crec que fos l'única cosa a la qual jo devia la felicitat i l'encant que trobava en aquella plaça. Em sentia com si finalment hagués arribat de veritat a un lloc diferent, a la fi del meu viatge. No n'hauria marxat; feia cents d'anys que jo hi havia estat però ho havia oblidat, i ara ho retrobava de sobte. Se'm feien palesos la mateixa densitat i el mateix escalf de la vida que sento en mi. Jo «era» aquella plaça en aquell moment. Em penso que soc sempre aquella plaça.

Em costava tant d'allunyar-me que cada cinc o deu minuts hi tornava. Anés on anés, descobrís el que descobrís a la *mella*, ho deixava per tornar a la placeta, la travessava ara en una direcció ara en una altra, per tal d'assegurar-me que encara existia.

De primer vaig ficar-me en un dels carrerons més silenciosos, on no hi havia botigues, sinó només cases. Arreu, a les parets, al costat de les portes, a mitja alçada hi havia unes mans enormes pintades, amb el contorn de cada un dels dits molt ben dibuixat, gairebé totes de color blau: servien per a preservar dels malefícis. Aquest era el símbol més freqüent i la gent el posava sobretot al seu habitatge. Per les portes obertes podia veure l'interior dels patis: eren més nets que no pas els carrers i en sortia un corrent de pau. No desitjava res més que entrar en un d'aquells patis, però no gosava perquè no s'hi veia ningú. I tampoc no se m'acudia què podria dir si em trobava una dona en un d'aquells patis. M'espantava la idea que jo pogués espatllar algú. Aquell silenci obligava a comportar-se amb prudència. Però no va durar gaire. Una fressa lleu i aguda, que de primer sonava com

una cridòria de grills, va anar-se fent més fort, de manera que em va fer pensar en un gabial d'ocells. Què deu ser això? No és possible que aquí hi hagi un gabial amb centenars d'ocells! Nens! Una escola! Efectivament: el soroll eixordador venia d'una escola.

Per una porta oberta es veia l'interior d'un gran pati on s'encabien ben bé dos-cents nens molt menuts; els uns corrien d'un cantó a l'altre, d'altres jugaven per terra. Molts s'estaven asseguts als bancs amb les beceroles al davant. En grups de tres o quatre es gronxaven endavant i endarrere tot recitant amb veu molt alta:

—*Aleph. Beth. Gimel.*

Els capets negres es movien al mateix ritme, encara que sempre n'hi havia un de més fogós, els moviments del qual eren més ràpids; en la seva boca els sons de l'alfabet hebreu sonaven com un decàleg en gestació.

Jo ja era dins i m'esforçava a destriar les activitats de tots aquells nens. Els més petits jugaven a terra. Entre ells hi havia un mestre vestit amb pobresa; a la mà dreta hi portava un cinturó de cuiro per pellar. Se m'acostà amb posat submís. La seva cara allargada era plana i sense expressió; la seva rigidesa sense vida contrastava fortemet amb la vivesa dels menuts. Semblava que mai no podria arribar a dominar-los, com si estigués massa mal pagat per a aquesta mena de tasca. Era un home jove, però la joventut dels nens el feia vell. No parlava ni una paraula de francès i jo no n'esperava res. M'acontentava de poder estar-me enmig d'aquella cridòria eixordadora i observar una bona estona. Però l'havia subestimat. Darrere la seva rigidesa de mort s'hi amagava quelcom de semblant a l'ambició: volia mostrar-me què sabien fer els seus nens.

Va cridar un minyó, li va posar al davant una pàgina de les beceroles de manera que jo també pogués veure-la i anava assenyalant sílabes hebrees. Saltava d'una línia a l'altra, de dreta a esquerra perquè no em pensés que el nen se les sabia de memòria i recitava a ulls clucs, sense llegir. Els ulls del nen espurnejaven mentre llegia en veu alta:

—*La-lo-ma-nu-xe-ti-ba-bu.*

No va fer ni una sola falta ni va vacillar. S'adonava que era l'orgull del seu mestre i llegia cada cop més de presa. Quan acabà i el mestre

li prengué el llibre, vaig acaronar-li el cap i vaig lloar-lo en francès, però això sí que ho va entendre. Tornà al seu banc i feia com si no em veiés mentre li tocava el torn a un altre nen, que era molt més tímid i que feia faltes. El mestre el deixà anar tot clavant-li un lleuger calbot i cridà un parell de nens més. Durant tot aquest temps el brogit no havia afliuixat ni una mica; les síl·labes en llengua hebrea queien com gotes de pluja en el mar enfurit de l'escola.

Mentrestant se m'havien acostat altres nens. M'observaven encuariats, alguns descaradament, d'altres amb timidesa, alguns amb una certa coqueteria. El mestre, per una decisió inescrutable, apartava els tímids amb duresa mentre deixava fer els descarats. Això volia dir alguna cosa. Ell era el pobre i trist senyor d'aquesta escola, i quan va acabar la representació el lleu rastre de satisfacció i orgull havia desaparegut del seu rostre. Li vaig donar les gràcies cortesament i, per tal d'afalagar-lo, amb una certa condescendència, com si jo fos un visitant important. La meva satisfacció era palesa; amb aquell equivocat sentit de les normes que em perseguia arreu d'ençà que havia entrat a la *mella*, vaig decidir que tornaria l'endemà i li donaria diners. Vaig observar encara uns instants els nens que recitaven; els seus gronxaments m'havien encisat, allò era el que més m'agradava. Finalment me'n vaig anar però el soroll em seguí encara un bon tros. M'acompanyà fins al final del carrer.

El carrer esdevenia més i més transitat, com si portés a un indret important. Una mica més enllà vaig veure un mur i una gran portalada. No sabia què era, però com més m'hi acostava més captaires trobava, asseguts a ambdós costats del carrer. Em vaig sorprendre, perquè encara no havia vist captaires jueus. Davant de la porta n'hi havia deu o quinze, arrupits en rengle, homes i dones, tots força vells. Em vaig aturar una mica desconcertat al mig del carrer fent veure que estudiava la portalada mentre que, en realitat, observava les cares dels captaires.

Un home jove se m'acostà, assenyalà el mur, va dir «le cimetière israélite» i s'oferí per a fer-me de guia. Era tot el que sabia dir en francès. Vaig seguir-lo ràpidament. Ell anava molt de pressa i, a més, no calien paraules. Vaig trobar-me en un terreny completament pelat, no hi creixia ni un bri d'herba. Les làpides eren tan baixes que

gairebé passaven inadvertides; hom hi ensopegava com si fossin pedres qualssevol. Aquell cementiri semblava un immens munt de runa; tal vegada ho havia estat i més tard se li havia donat la destinació actual. En tot el terreny no s'enlairava res. Les pedres que es veien i els ossos, que hom podia imaginar, tots «jeien». No era agradable de caminar dret per allí, no hi havia motiu per a envanir-se, hom es veia més aviat ridícul.

Els cementiris d'altres indrets de la terra estan disposats de tal manera que alegren els vius. Hi viuen moltes coses, plantes i ocells, i el visitant, com a ésser humà viu enmig de tants morts, se sent animat i enfortit per la seva presència. El propi estat li sembla digne d'enveja. A les làpides pot llegir-hi noms de persones; ha sobreviscut a cada una d'elles. I encara que no ho vulgui reconèixer, se sent una mica com si les hagués vençut en un duel. És cert que se sent trist per tants que ja no existeixen, però a canvi ell mateix és invencible. En quin altre lloc podria sentir el mateix? En quin camp de batalla d'arreu del món podria ser l'únic supervivent? Ell està dempeus enmig de tots els altres que jeuen. Però també els arbres i les làpides estan dempeus. Estan allà, plantats i exposats al seu voltant, com una herència la funció de la qual és de produir-li plaer.

Però en aquest cementiri desolat dels jueus no hi ha res. És la veritat pura, un paisatge lunar de la mort. A l'observador li és ben igual qui jau on jau. No s'inclina endavant per a esbrinar-ho. Aquí tots són com runa i hom s'hi esmunyiria veloç com un xacal. És un desert fet de morts, on ja no creix res, l'últim desert, el desert final.

Ja havia avançat un tros quan vaig sentir uns crits darrere meu. Vaig girar-me i em vaig aturar. També a la part de dintre del mur, al costat de la porta, hi havia captaires. Eren homes vells, barbuts; els uns portaven crosses, els altres eren cecs. Em vaig quedar perplex perquè no els havia vistos en entrar; com que el meu guia portava tanta pressa, la distància entre ells i jo era ben bé de cent passes. Em va fer no sé què de tornar a travessar aquell tros d'erm abans d'haver avançat un xic més. Però a «ells» no els feia res. Tres es destacaren del grup i es dirigiren cap a mi ranquejant. El que anava davant de tots era un home d'espatlles amples, gros, amb una barba imponent. Tenia una sola cama i avançava amb fúria estintolant-se en les

crosses. Aviat va guanyar un bon avantatge als altres. Les lloses baixes no li eren cap obstacle; sempre posava les crosses en el lloc adequat perquè no rellisquessin amb cap pedra. Se m'acostava veloçment, com un animal vell i amenaçador. En el seu rostre, que era cada vegada més a prop, no hi havia res que infongués compassió. La seva cara, tota la seva figura, expressaven una única exigència imperiosa: «Soc viu. Dona'm!».

Jo tenia la sensació inexplicable que volia esclafar-me sota el seu pes; va fer-me por. El meu guia, un home lleuger i prim, que es movia com una sargantana, va estirar-me d'allí abans que no pogués agafar-nos. No volia que els donés res, i els va cridar alguna cosa en àrab. L'home gros de les crosses va fer encara un intent de seguir-nos, però quan va veure que nosaltres corriem més va desistir i es va aturar. Encara vaig sentir els seus renecs irats una bona estona, i les veus dels altres que havien quedat encara més endarrerits que ell se li van unir formant un cor furiós.

Em sentia alleujat d'haver pogut escapar-ne, però avergonyit d'haver despertat en va les seves esperances. L'atac del vell coix no havia fracassat per les pedres, que ell i les seves crosses coneixien bé, sinó per l'agilitat del meu guia. A fe que no hi havia motiu per a sentir-se gaire cofoi d'aquesta victòria en una cursa tan desigual. Volia saber alguna cosa del nostre pobre enemic i vaig adreçar unes quantes preguntes al meu guia. No entenia ni una paraula i, en comptes de respondre, un somriure estúpid s'estengué pel seu rostre. Anava dient *oui, oui*. Jo no sabia on em portava. Però després de l'incident del vell, el desert ja no era tan desert. Ell era el seu habitant més escaient, el guardià de les pedres pelades, de la runa i dels esquelets invisibles.

Però va resultar que li havia donat massa importància. Perquè al cap de molt poc vaig topar-me amb tota una gernació que tenia aquí la seva llar. Després de passar un pujol vam arribar a una fondalada i ens vam trobar de sobte davant d'una capella petitíssima. Al defora, fent semicercle, hi havia uns cinquanta captaires, homes i dones, que patien tots els mals que hi ha sota la capa del sol, com una tribu on predominaven els membres d'edat avançada. Estaven asseguts a terra en grups, i a poc a poc, sense pressa, es van posar en moviment. Van començar a mormolar fòrmules de benediccions i

m'allargaven els braços. Però no se'm van acostar gaire mentre jo encara no havia trepitjat el llindar de la capella.

Era una cambra allargada, molt petita, on cremaven centenars d'espelmes. Estaven col·locades en cilindres de vidre baixos i nedaven en oli. Moltes estaven escampades per sobre d'unes taules d'alçada normal, que vistes des de dalt semblaven un llibre obert. D'altres, penjaven del sostre en cilindres més grans. A cada costat de l'habitació hi havia uns homes que tenien tot l'aspecte de ser els encarregats de recitar les oracions. A les taules que tenien més a prop hi havia unes poques monedes. Vaig aturar-me indecís al llindar perquè no portava res per a cobrir-me el cap. El guia es va treure la seva gorra negra i me la va oferir. Me la vaig posar, no sense recança perquè era molt bruta. Els resadors em van fer un senyal i jo vaig avançar fins a situar-me sota les espelmes. No se'ls va acudir que jo podia ser jueu, i jo tampoc no vaig resar cap oració. El guia assenyalà les monesdes i vaig comprendre què havia de fer. M'hi vaig quedar poc temps. Em feia basarda aquella petita cambra al bell mig d'un desert, tota plena d'espelmes. Aquestes, però, exhalaven una mena d'alegria, com si res no pogués acabar mentre elles anessin cremant. Potser aquestes flames delicades eren l'única cosa que restava dels morts. I a fora se sentia propera i densa la vida apassionada dels captaires.

Vaig passar enmig d'ells i aquesta vegada sí que es van posar en moviment. S'arremolinaren al meu voltant, venien de tots costats, com si jo pogués passar per alt la seva tara i ells me la volguessin presentar en una dansa plena d'art i de violència al mateix temps. M'agafaven els genolls i em besaven la jaqueta. Beneïen, o almenys m'ho semblava, cada punt del meu cos. Era com si una gernació em dirigís la seva pregària amb boques, ulls, nassos, amb braços i cames, amb parracs i crosses, amb tot allò que tenien, amb tot allò de què estaven fets. Jo em vaig espantar, però no puc negar que també estava molt commogut i que tot l'espant es va dissoldre ben aviat en aquesta emoció. Mai no havia sentit unes persones tan properes a mi físicament. Vaig oblidar la seva brutícia, tant me feia, ja no pensava en els polls. Sentia com pot arribar a ser de seductora la idea de deixar-se destrossar per persones活ives. Aquesta veneració fora de tota mesura val algun sacrifici i per força ha de fer miracles.

Però el meu guia va aconseguir que no restés entre les mans dels captaires. Els seus drets eren més antics i encara no havien estat satisfets. Jo no tenia prou monedes per a tots. Amb grunys i lladrucks va foragitar els que encara quedaven insatisfets i m'estirà pel braç. Quan vam haver deixat la capella enrere, va dir tres vegades *oui* amb el seu somriure estúpid, malgrat que jo no li havia preguntat res. Mentre refeia el camí, allò ja no em semblava el mateix munt de runa. Ara ja sabia on es concentraven la vida i la llum. El vell de la porta, el que havia iniciat la cursa amb les seves crosses tan ple d'energia, em dirigí una mirada fosca, però es va guardar el renec. Vaig sortir per la porta del cementiri i el meu guia va desaparèixer tan de sobte com havia vingut i pel mateix indret. Per ventura vivia en una escletxa del mur del cementiri i no sortia gairebé mai. Abans de desaparèixer, però, va rebre allò que li pertocava i com a comiat va dir *oui*.

Narradors i escrivents

Els narradors són els que atrauen un públic més nombrós. Al seu voltant es formen els cercles més compactes i més estables. Les seves actuacions són molt llargues; els oïdors s'asseuen a terra fent rotllana i tarden molt a tornar-se a aixecar. D'altres fan un altre cercle més ampli al seu voltant, però resten dempeus; ells tampoc no es belluguen, queden fascinats per les paraules i els gestos del narrador. A vegades en són dos que s'alternen. Els seus mots venen de més lluny que els de les persones normals i el seu ressò vibra més temps en l'aire. Jo no entenia res, però quan els sentia m'aturava captivat a escoltar-los. Aquelles paraules que no tenien cap significat per a mi eren proferides amb ímpetu i foc: eren valuoses per a l'home que les pronunciava, n'estava orgullós. Les ordenava segons un ritme que em semblava sempre molt personal. Després d'una pausa reprenia el seu discurs amb més força i alè. Jo captava la solemnitat d'algunes paraules i la intenció maligna d'algunes altres. M'oferien les paraules aduladores com si anessin dirigides a mi; em

feien sentir en perill. El narrador ho tenia tot sota el seu domini; les paraules més poderoses anaven tan enllà com ell volia i no més. L'aire que envoltava els oïdors era ple de moviment i fins i tot una persona que entengués tan poca cosa com jo podia sentir tota la vida que planava per damunt dels seus caps.

Com corresponia a la importància dels seus mots, els narradors portaven robes rares. Els seus vestits sempre es distingien dels dels oïdors. Triaven teles esplèndides, alguns portaven mantells de vellut blau o marró. Semblaven grans personatges, però trets d'un conte. Gairebé mai no es dignaven a dirigir una mirada a les personnes que els envoltaven. Miraven només els seus herois i personatges. Si la seva mirada queia sobre algú, aquest no s'havia de sentir pas més distingit que els altres espectadors. Els estrangers no existien per a ells, no pertanyien al regne de les seves paraules. Al principi em costava de creure que jo els pogués interessar tan poc; era massa poc habitual perquè fos veritat. Així doncs em quedava molta estona, fins i tot quan altres sorolls d'aquesta plaça curulla de sons m'atreien cap a un altre indret; però ni tan sols quan jo ja començava a sentir-me un més en la gran rotllana no em prestaven atenció. Naturalment, el narrador s'havia adonat de la meva presència, però per a ell jo no era res més que un estrany en el seu cercle màgic, perquè no l'entenia.

Moltes vegades hauria donat qualsevol cosa per tal de comprendre'ls, i confio que arribarà el dia en què podré apreciar com es mereixen aquests narradors ambulants. D'altra banda, m'alegrava de no entendre'ls. Per a mi eren com un reducte intacte d'antigues formes de vida. La seva llengua era tan important per a ells com la meva ho és per a mi. Les paraules eren el seu aliment i resistien la temptació de bescanviar-les per un altre de millor. Jo em sentia orgullós del poder de la narració que ells exercien sobre els que entenien la seva llengua. Em semblaven uns germans més grans i millors que jo. En moments d'optimisme em deia: també jo puc aplegar un públic i contar-li alguna cosa; també a mi m'escolten. Però en comptes d'anar errant d'un lloc a l'altre, sense saber qui trobaré, ni quines orelles se m'obriran, en comptes de viure de la pura confiança en el poder de la meva narració, jo m'he lliurat al paper. I ara visc protegit

per les taules i les portes, un somniador covard, mentre que ells viuen de ple en la bullícia del mercat, enmig de centenars de rostres estranys, sempre diferents, sense el llast de doctrines fredes i inútils, sense llibres, sense l'estèril ambició del prestigi. Molt rares vegades m'he trobat bé entre les persones que viuen de la literatura. Els menyspreava i alhora menyspreava alguna cosa en mi, i penso que aquesta cosa era el paper. Aquí em trobava impensadament entre poetes, i els podia prendre com a model perquè els seus mots no es podien «llegir».

Però molt a prop d'allí, a la mateixa plaça, vaig haver de reconèixer fins a quin punt condemnava injustament el paper. A poques passes dels narradors s'hi havien instal·lat els escrivents. Al seu entorn hi havia silenci; era la part més silenciosa de la Djemà-el-Fna. Els escrivents no preaven les seves habilitats. Restaven asseguts sense dir res, petits i flacs, amb els seus estris a punt i mai no donaven la impressió d'esperar clients. Quan aixecaven la vista, miraven sense mostrar cap curiositat especial i molt aviat desviaven la mirada. La distància entre ells era prou gran perquè uns no sentissin què deien els altres. Els més modestos, o potser els més tradicionals, seien a terra. Aquí reflexionaven o escrivien, en el seu món discret, aliens al brogit eixordador de la plaça. Semblava com si els consultessin problemes secrets i, com que això es feia en públic, tots ells presentaven alguna cosa de furtiu en el seu posat. La seva mateixa presència era poc important; aquí només comptava la silenciosa dignitat del paper.

Hi anaven homes sols o parelles. Una vegada vaig veure dues noies amb la cara tapada assegudes davant de l'escrivent. Movien els llavis de manera gairebé imperceptible, mentre ell anava assentint amb el cap i escrivia de manera igualment imperceptible. Una altra vegada vaig observar una família sincera, molt altiva i digna. Eren quatre, s'havien assegut en dos petits tamborets col·locats en angle recte a banda i banda de l'escrivent. El pare era un berber vell, fort i molt ben plantat, en el rostre del qual es podien llegir tota l'experiència i la saviesa del món. Jo intentava imaginar una situació de la vida que ell no fos capaç de resoldre i no en trobava cap. I ara era aquí, doncs, davant de l'únic problema que no podia resoldre, al

costat de la seva dona que impressionava tant com ell perquè només se li veien els ulls grans i molt foscos, i les dues filles a l'altre tamboret, amb la cara tan tapada com la seva mare. Tots seien molt drets i solemnes.

L'escrivent, que era molt més baix que no pas ells, acceptava les seves mostres de respecte. Els seus trets reflectien una fina atenció que era tan palesa com el benestar i la bellesa de la família. Jo els observava a molt poca distància i no sentia res, no veia el més lleu moviment. De fet, l'escrivent encara no havia començat a executar la seva tasca. Probablement s'havia fet explicar de què es tractava i ara meditava com es podia expressar millor per escrit. El grup semblava tan tancat com si tots ells es coneguessin de feia temps i des de sempre haguessin ocupat aquell lloc.

Constituïen un conjunt tan perfecte, que no se m'acudí preguntar-me quin motiu els podia haver portat allà, i fins més tard, quan ja no era a la plaça, no vaig començar a pensar-hi. Què devia ser allò que feia necessària la presència de tota una família davant de l'escrivent?

DOLORS UDINA

Traduir per llegir. Un passeig per l'obra de cinc escriptores

Després de 30 anys ben bons de dedicar-me a traduir, em veig amb cor d'affirmar que no hi ha experiència literària més completa que la traducció, sobretot perquè m'he adonat que és la manera de dedicar a cada llibre el temps que realment demana (i una mica més). He dit tot sovint que em dedico a la traducció per poder viure llegint. Traduir, per mi, és llegir, escriure el que llegeixo i després revisar el que he escrit tantes vegades com calgui. La primera lectura del llibre, que equival al primer esborrany de la traducció, em serveix per captar-ne el to; tradueixo més aviat ràpid i sense entretenir-me gaire en cap problema concret. El segon esborrany és el que em demana més hores; és quan procuro que el text quedi ben lligat, quan miro diccionaris de tota mena i poleixo el català però encara amb l'original al davant. A partir de la tercera revisió, ja sense mirar l'original, és quan sento que comença la labor de creació, quan realment aprofundeixo en el text i tinc la impressió d'estar «creant» un text nou, de fer sortir tot el que hi ha sota de les paraules, d'insuflar-hi vida. Per mi és el moment sublim de la traducció i el que em fa sentir passió per una feina com la nostra.

Una de les coses més extraordinàries de dedicar-se a traduir és la sensació de donar nova vida a llibres i autors que van tenir el seu moment i que es ressusciten quan es reescriuen en una altra llengua, en alguns casos un o dos segle després, en circumstàncies totalment diferents i amb uns possibles lectors molt allunyats dels receptors de l'obra original. Sovint, com a lectors d'una obra traduïda, no ens entretenim a pensar en l'època en què ha estat escrita quan la llegim en una llengua que ens és molt propera i que ens transmet el missatge com si fos escrit ara. Penso que, quan traduïm, no pretenem modernitzar una obra sinó que el que volem és reflectir el que diu l'original respectant el moment en què va ser escrita, però, per allunyat que sigui aquest moment, sí que escrivint-la de nou amb la llengua d'ara donem a l'obra original una nova joventut.

En aquesta xerrada miraré de seguir el fil, des del punt de vista de traductora, de la mirada femenina en l'obra de cinc autors que tenen força coses en comú però que en aquest cas comparteixen sobretot el fet d'haver estat traduïdes al català a través de la mateixa persona i, per tant, tenen aquest nexe d'unió, si més no en la literatura catalana. Miraré d'analitzar la manera de fer literatura de cadascuna d'elles, la forma i l'estil de les obres que n'he traduït, i com la personalitat de les autors m'ha servit de guia a l'hora de traduir-les. El discurs de cadascuna és molt diferent, com també l'època: per començar, una és poeta, Elizabeth Barrett Browning, i va néixer a la primeria del segle XIX. També Elizabeth von Arnim, potser la menys coneguda de les cinc, va néixer al segle XIX (el 1866) a Austràlia. Jean Rhys i Virginia Woolf van néixer només amb dos anys de diferència (Rhys a Dominica el 1884 i Woolf a Londres el 1882), però tota la seva obra i influència és del segle XX, mentre que Alice Munro, que va néixer al Canadà, a Ontario, el 1931, tot i que va escriure la major part de la seva obra (més de 10 llibres de relats) durant el segle XX, com que li va ser concedit el Nobel el 2013 pot considerar-se una autora del segle XXI.

*

Vaig tenir la sort que la primera traducció que em van encarregar (la Columna dels anys vuitanta) fos *Wide Sargasso Sea*, l'obra cabdal de Jean Rhys, publicada a Anglaterra el 1966 (i en català vint anys després), una novel·la d'una delicadesa i d'una precisió corprenedores. Va ser de les últimes novel·les que l'autora va publicar i hi va treballar durant trenta anys. La seva va ser una existència plena d'entre-bancs: matrimonis trencats, la mort d'un fill, pobresa, solitud i fins i tot presó. Els seus personatges són sempre dones, dones urbanes, que viuen entre els anys vint efervescents i excessius i els foscos quaranta, que es debaten entre l'antiga economia en què l'home és qui paga, la llibertat amorosa i vital, el somni, el talent i les dificultats econòmiques. Jean Rhys escrivia, explica ella, «pel desig d'alliberar-me d'aquella horrible tristesa que m'aclaparava. De petita vaig descobrir que si aconseguia posar el dolor en paraules, aquest

dolor desapareixia». El dolor que explica és tan profund que només pot expressar-lo en un estil depurat i econòmic, amb frases curtes i clares. Per explicar-se, els seus silencis són tan importants com les paraules. *L'ampla mar dels Sargassos* està inspirada en un personatge de *Jane Eyre*, la famosa novel·la de Charlotte Brontë, publicada a mitjan segle XIX (1847), en la qual un cavaller anglès, Mister Rochester, té tancada a les golfes de la seva mansió victoriana la seva primera dona, una criolla que es torna boja. Jean Rhys coneixia bé aquesta novel·la i comentava que «les germanes Brontë eren unes escriptores genials, i, és clar, Charlotte Brontë construeix el seu propi món i t'aconsegueix convèncer que la pobra llunàtica és realment terrible. Cada vegada que llegeixo aquest llibre —continua Rhys— em sento ofesa per la falsedat de les escenes criolles i, sobretot, per la cruetat de Mister Rochester. Sempre penso: “Això és només una versió, la versió anglesa, com si diguéssim”». Per contrarestar aquesta versió, va decidir escriure la història de la «dona boja» des del punt de vista d'una dominicana, la història de moltes hereves criolles de mitjan segle XIX, després de la prohibició de l'esclavitud, que vivien amarades de les creences i supersticions de la població negra, odiades pels exesclaus, i empobrides o desposseïdes per la llei anglesa que ho posava tot en mans del cònjuge masculí.

Vaig fer aquesta traducció fa trenta anys i, quan la rellegeixo ara, revisc la sensació poètica, delicada i precisa de la prosa de Jean Rhys, em sento transportada com llavors a la vida exuberant i exòtica de l'època a les Antilles i pateixo amb la protagonista davant de la ceguesa i incomprendió d'un marit prepotent i cruel. També veig, però, quantíssimes coses canviaria de la traducció. Sobretot de llengua (el català ha evolucionat molt en aquests trenta anys i jo n'he après, és clar; per exemple em recordo parlant amb l'editor de si posar o no article als noms, una cosa que ara està totalment establerta; la protagonista es diu Antoinette i, no sé ben bé per què, ens va semblar que l'article amb un nom tan poc nostrat no quedava bé), però també de manera d'expressar l'original en la traducció. S'ha dit sovint que les traduccions caduquen, precisament cada trenta anys, i em sembla un exercici fabulós revisar o tornar a fer una traducció trenta anys després, amb l'experiència acumulada, amb els canvis

de la llengua i també amb la diferent manera de ser fidel i d'inserir una traducció en la nostra tradició.

El 2007 Empúries va tornar a publicar *L'ampla mar dels Sargassos* però, lamentablement, no em van avisar abans de fer-ho. Per rescavar-me'n, per poder tornar a viure i escriure des de la veu de Jean Rhys, Minúscula em va proposar traduir una de les seves novel·les anteriors, *Good Morning, Midnight*. Em va emocionar repetir tant de temps després amb una autora de qui sempre m'ha fascinat la barreja de fragilitat vital i emocional amb una incombustible determinació literària.

*

L'autora més antiga és Elizabeth Barrett Browning (nascuda el 1806), que el 1846 va publicar els *Sonets from the Portuguese* (dedicats al seu marit Robert Browning), que en català van aparèixer el 2006, exactament dos segles després del naixement de la poeta. Aquests 44 sonets ens permeten seguir l'evolució de la relació amorosa de Barrett i Browning, des dels primers temps en què ella no podia arribar a creure que Browning fos sincer quan li declarava el seu amor, fins que ho va acceptant i arriba finalment a viure la relació amb total plenitud. Aquests sonets són l'obra més perdurable de la Barrett, se n'han fet moltes traduccions (en castellà n'hi ha més de mitja dotzena), i s'ha tendit històricament a presentar-los amb un romanticisme massa ensucrat. No hi havia cap traducció completa dels sonets al català (només Marià Manent i Francesc Parcerisas n'havien traduït un parell o tres). El repte, per a mi, era aconseguir traduir aquests sonets destacant-ne més la profunditat de l'expressió poètica que no pas la pàtina romàntica de l'amor. Llegint tot el que podia per conèixer el personatge que havia escrit els sonets i el moment en què ho havia fet, vaig descobrir una dona que volia inaugurar una nova manera de fer poesia que s'allunyés de les veus tradicionalment «femenines». Assegurava que «busco pertot les meves àvies literàries i no en trobo cap»; només en el camp de la novel·la hi havia un personatge que li podia servir de guia, George Sand, una autora que gosava explorar temes socials i sexuals i que,

segons Barrett, combinava els millors atributs de tots dos sexes, com diu en un poema que li va dedicar: «Tu, dona de cervell privilegiat i home de cor generós, que t'has posat de nom George Sand». De fet, cap dona abans d'Elizabeth Barrett no havia gosat escriure sonets, fins llavors un terreny exclusiu dels homes.

És molt fàcil revestir de tocs romàntics la història de la parella de poetes Browning-Barrett, que van haver de fugir a Itàlia perquè un pare tirànic no permetia a Elizabeth tenir relacions amb ningú, però les més de 300 cartes que es van escriure l'un a l'altre abans de fugir són d'una erudició i una profunditat intel·lectual admirables per part de tots dos i demostren el vigor i l'agilitat mental d'una dona independent que, per sobre de tot, volia escriure fugint dels temes medievals que cultivaven les dones del seu temps per ocupar-se de qüestions socials i de la posició i problemes de les dones. Tot això queda palès en l'obra que va dedicar uns deu anys a escriure, *Aurora Leigh*, una mena de poema-novella d'onze mil versos sobre la lluita d'una dona jove per crear-se una identitat artística malgrat les condicions adverses. El seu objectiu era explicar «la vida quotidiana real dels nostres temps [...] amb tantes digressions i reflexions filosòfiques com em vagui de permetre'm». Va ser el primer llibre de la literatura anglesa (i diria que universal) que se centrava en la dona com a artista.

Sabent tots aquests antecedents de la vida d'Elizabeth Barrett, em vaig veure amb cor de traduir els seus sonets pensant com els hauria escrit ella si hagués nascut al segle XXI: els sentiments de fa dos segles no eren tan diferents dels d'ara, només em calia expressar el que ella deia com ho faria jo mateixa. Normalment tradueixo els llibres que m'encarreguen les editorials; alguna vegada n'he pogut proposar algun; en aquest cas, havia triat traduir aquests sonets perquè m'havien arribat a l'ànima i sentia la necessitat de dir-los amb les meves paraules. Mirant d'emular la traducció dels *Sonets* de Shakespeare de Gerard Vergés, que en aquell moment llegia amb fruïció i em semblaven extraordinaris, vaig decidir traduir-los en decasí-labs, amb les cesures corresponents però sense rima. Em va semblar molt més important prioritzar el contingut del poema que centrar-me en la forma en què havia estat escrit. A banda d'aconseguir

les deu síl·labes de rigor a cada vers, el criteri principal que va guiar la traducció era expressar amb paraules que no fossin estranyes a la meva experiència personal, les imatges i idees que Elizabeth Barrett va plasmar amb tanta eficàcia i precisió. Em donava seguretat pensar que, per poc digne que fos el resultat, no podia deixar de ser un motiu d'alegria per a la poeta tornar a ser jove dos segles després en una altra llengua.

*

Una autora ben poc coneguda, però remarcable, és Elizabeth von Arnim, que va néixer a Sydney el 1866. Von Arnim va escriure una vintena de llibres, el primer dels quals va ser *Elizabeth and Her German Garden*, que va publicar anònimament el 1898 i del qual es van fer més de 20 edicions durant els primers anys del segle xx. És un llibre suposadament autobiogràfic escrit a manera de diari: la protagonista, mare de tres fills, se'n va tota sola a un castell de la Pomerània i es dedica durant un any a cuidar el seu jardí i a viure el silenci. Entre els passatges del llibre, que parlen sobretot de les plantes i flors del seu jardí, hi intercala comentaris irònics sobre els fills, el marit (a qui posa el nom de «The Man of Wrath») i les amigues que la visiten perquè no estigui sola i que li fan més nosa que servei. És difícil llegir les pàgines d'aquest llibre sense somriure contínuament. Per exemple, escriu que passar-se hores treballant al jardí «no és elegant i arribes a suar molt; però és una mena de feina benaurada, i si Eva hagués tingut una pala al Paradís i hagués sabut què fer-ne, ens hauríem estalviat tota aquella història tan trista de la poma». Els comentaris d'aquesta mena són continuos: parlant de la frivilitat de les seves contemporànies, afirma que creu «que això de fer mitja i cosir vestits és cosa del dimoni, pensada per impedir a les dones que estudiïn».

Després d'aquest llibre anònim, del qual es va trigar un parell d'anys a saber qui n'era l'autor, Von Arnim va signar tots els seus llibres amb el nom d'«Elizabeth of the German Garden», i no deixa de ser irònic que una dona tan excèntrica per a la seva època i tan poc esclava de les convencions, oblidada durant un temps per la histò-

ria de la literatura, torni a reviure un segle després amb el nom del primer marit, el baró Von Arnim.

No tots els llibres de la Von Arnim són igual d'alegres i feliços. El primer marit se li va morir relativament aviat i poc temps després es va malcasar amb un tal comte Russell (germà de Bertrand Russell), un home despòtic i malagradós amb qui només va aguantar un any. Sembla que és en ell que s'inspira el personatge odiós de la novel·la *Vera*, que va publicar anònimament el 1921 (amb un argument molt semblant al de *Rebeca*, que va ser escrita vint anys després), i que és la primera novel·la de l'autora que va sortir en català. El que comença com una història d'amor especial i poc convencional es converteix en un estudi psicològic i una crítica implacable de la tirania masculina. És un llibre dur perquè el personatge masculí és insofrible, la noia, d'una innocència feliç i realment enamorada, fa molta pena, i l'única esperança és la tieta de la noia, una dona comprensiva i amable que intenta ajudar la neboda i s'ha d'enfrontar al tirà. Hi ha un personatge del llibre, una amiga vídua a qui la tieta va a demanar consell com si fos l'oracle, que segurament és qui reflecteix les opinions d'Elizabeth von Arnim, que escriu aquest llibre amb més de cinquanta anys i després d'haver passat per diverses relacions. La tieta, que mira d'animar-se pensant només en els avantatges de la relació de la neboda i de trobar qualitats en aquell home espantós, quan descobreix que l'home és molt ric i té dues cases, pregunta a la vídua:

«—Què pot ser millor que tenir dues cases?

»—Tenir-ne una — contesta la vídua.»

Quan el casament ja és imminent i la tieta va a veure la vídua en cerca d'alguna paraula prou sàvia per tornar-li la tranquil·litat i dissipar-li els dubtes, li pregunta:

«—Al cap i a la fi, què pot ser millor que un marit devot?

»I la vídua, que n'havia tingut tres i sabia bé de què parlava, amb la calma d'aquells que ja han fet el seu camí i tenen tot el temps del món per sospesar i calibrar les seves paraules, va respondre:

»—No tenir marit.»

Potser un dels detalls més inquietants d'aquest llibre és el títol, *Vera*, que és el nom de la dona anterior d'aquest home i de qui no-

més sabem que «va caure» per la finestra... El llibre no acaba bé, però convida a pensar, o a voler pensar, que a les pàgines següents que l'autora ja no va escriure la noia aconseguirà fugir per deixar enrere aquell malson.

La traducció de *Vera* va ser un encàrrec de l'editorial Viena, que té una col·lecció en la qual recupera joies mai publicades en català. Aran d'aquesta traducció, m'he convertit en fan incondicional d'Elizabeth von Arnim, una autora amb un estil simple (que no vol dir fàcil) i divertidament impertinent que fa que et reconciliïs amb el món que ens toca viure. Després de traduir *Vera*, vaig llegir uns quants llibres de la Von Arnim (*In the Mountains*, *The Pastor's Wife*, *The Solitary Summer*) i em vaig enamorar de *The Enchanted April*, una novel·la que va escriure immediatament després de la duresa de *Vera* i que sembla talment una recepta de la felicitat. Quatre dones, tipus de la vida grisa que tenen a Londres, decideixen llogar un castell a Itàlia per anar-hi a passar un mes, i el fet d'estar a l'aire lliure i de canviar de perspectiva els fa entendre què volen de la vida. Les situacions de la novel·la són molt divertides i encomanen sense remei l'alegria de viure. La felicitat és una de les emocions més difícils de transmetre, i una prova del talent de l'autora és que, en aquest llibre, aconsegueix evocar-la sense caure en el sentimentalisme.

És evident que cent anys no passen debades. És impossible traduir (i llegir) una obra del passat i no veure's influenciada pel que s'ha escrit des d'aleshores. O, si més no, és impossible no sentir aquesta influència, encara que només sigui per resistir-s'hi. L'estil d'Elizabeth von Arnim és molt característic: les frases són molt llargues, amb moltes disquisicions subordinades, i només al final (com per fer patent la influència alemanya de l'autora) arriba el desenllaç de la idea o reflexió. Traslladar aquesta manera d'escriure demana molta concentració per fer les frases llegidores en català sense perdre el toc «germanòfil», per dir-ho d'alguna manera, que traspua l'estil original. *The Enchanted April* es va convertir en català en *Un abril prodigiós* (que és l'adjectiu que als editors i a mi ens va semblar que reflectia més bé la situació).

*

Una de les escriptores de qui he traduït més obres és Alice Munro, autora d'una desena de llibres de contes, dels quals n'he traduït quatre al català: *Massa felicitat* (2010), *Odi, amistat, festeig, amor, matrimoni* (2011), *Estimada vida* (2013), *Dansa de lesombres felices* (publicat el 2014, després d'haver-li estat concedit el Premi Nobel el 2013) i *The Beggar Maid*, que podria considerar-se una novel·la perquè el personatge principal surt a tots els contes.

Munro va néixer el 1931, en plena depressió, en una zona d'Ontario especialment pobra i en el si d'una família de classe treballadora: el pare va emprendre diversos negocis sense gaire èxit; la mare era mestra d'escola. El 1950 va publicar el seu primer conte i la consagració com a escriptora li va arribar el 1968, amb *Dance of the Happy Shades*.

Com que aquest primer llibre va ser el quart que vaig traduir, em va permetre fer un recorregut invers en l'obra de l'autora i em va fer la impressió que l'últim llibre de l'autora (*Estimada vida*) i el primer (*Dansa de lesombres felices*) tancaven i obrien respectivament la perspectiva vital d'una dona que potser sense proposar-s'ho va reflectir en els seus contes l'evolució de la figura femenina al llarg del segle XX en la societat que retratava. En aquest primer llibre hi ha un conte (marcadament autobiogràfic), «Nois i noies», on explica que de petita li agradava molt ajudar el seu pare en les feines del camp i amb els animals. L'àvia i la mare no hi estan gaire d'acord, els sembla que és el germà el que ha d'ajudar el pare i que ella hauria de quedar-se ajudant en les feines de casa. Durant tot el conte explica amb entusiasme les feines que fa i l'orgull que sent quan el seu pare la felicita per treballar com un noi. En un moment donat, s'escapa una euga i el pare li diu que corri a tancar la barrera del terreny. Ella hi corre, però, just quan arriba a la porta, en comptes de tancar-la per impedir que l'euga s'escapi, per alguna raó que no controla, l'obre perquè l'animal fugi. A l'hora de sopar, el germà l'accusa davant del pare dient que ha vist que ho feia expressament.

«¿Per què ho has fet? [—li pregunta el pare.]

»No vaig contestar. Vaig deixar la forquilla tot esperant que m'expulsessin de taula, cap cot. Però no em va expulsar. [...]

»—Deixem-ho córrer —va dir el pare amb resignació, fins i

tot de bon humor. Va dir les paraules que m'absolien i m'excloïen per sempre:— És una noia.

»No vaig protestar, ni tan sols dins del meu cor. Potser tenia raó.»

A la gran majoria dels més de cent contes que ha escrit Alice Munro al llarg de la seva vida, els personatges són dones, dones que miren de rebel·lar-se contra un passat insidiós que sempre acaba aflorant a la superfície, dones resignades que s'adapten a les circumstàncies que els ha tocat viure i, sobretot, personatges desassossegats amb una vida que podríem qualificar de normal i que en un instant s'esquerda i fa que tot trontolli. A partir d'una anècdota, d'un moment més o menys important, Alice Munro va estirant el fil del personatge, avançant i retrocedint, mai d'una manera evident, per presentar moments del personatge que al final constitueixen tota una vida. Mai no jutja, només descriu: sembla voler deixar clar que dins de cada ésser humà hi ha un tresor perillós. Quan comença un conte, no sembla que tingui un pla traçat; més aviat sembla que vagi seguint la intuïció o l'instint. En la seva manera d'explicar el món, els esdeveniments mai no tenen raons prèvies, simplement passen, de sobte i inexplicablement.

Aquesta manera de narrar desconcerta una mica a l'hora de traduir. Comença el conte en un lloc inesperat, una circumstància qualsevol. Moments o descripcions que semblen triviais, quan acabes el conte es revelen transcendentals en el conjunt de la història del personatge. En un sol paràgraf, l'autora retrocedeix uns anys per explicar un detall, torna al present un instant, però immediatament es remunta a dècades enrere o s'avança en el temps. Sembla que vegi la vida com peces separades que no acaben d'encaixar mai. I així és com escriu: peces, bocins, d'aquesta vida desencaixada i estranya. I el més curiós és que quan ho llegeixes (en anglès, o en la versió traduïda si has estat capaç d'assolir un nivell semblant al de l'autora), l'estil sembla d'una senzillesa aclaparadora, com si hagués anat explicant la història tal com li venia al cap.

A l'entrevista que li van fer arran de la concessió del Premi Nobel el 2013 (i que va ocupar el lloc del discurs que solen fer tots els con-

decorats atès que no va poder assistir al lliurament del premi per qüestions de salut), l'entrevistador li va preguntar si quan havia començat a escriure era feminista. La seva resposta va ser: «De jove no havia sentit mai la paraula *feminisme*, però és evident que ho era, perquè de fet vivia en un indret del Canadà on escriure era més fàcil per a les dones que per als homes. Els escriptors grans, els importants, eren homes, però, segurament, saber que una dona escrivia contes la desacreditava menys que no pas si el qui ho feia era un home. Escriure no era una ocupació pròpia d'homes». Continua dient que sempre ha tingut tanta consciència de ser dona que no li ha calgut declarar-se feminista. Diu: «Quan vaig començar a escriure no se'm va acudir mai que fos important remarcar que ho feia des d'una perspectiva de dona, però tampoc vaig pensar mai en mi mateixa com res més que una dona. Quan arribaves a l'adolescència, llavors sí que t'adonaves que el paper de la dona era ajudar l'home a assolir els seus objectius i tot això, però quan jo era petita no tenia cap sentiment d'inferioritat pel fet de ser dona. Potser era perquè vivia en una part d'Ontario on les dones eren les que llegien, les que explicaven històries, mentre que els homes eren sempre fora de casa fent coses importants, no els interessaven gens les històries».

A *Estimada vida*, l'últim llibre que ha escrit Alice Munro i que va publicar just abans de rebre el Nobel, hi ha quatre relats que, tal com diu ella, «són les primeres i les darreres paraules que he de dir sobre la meva vida». La manera com s'explica, amb una anàlisi tan implacable del seu comportament en determinades situacions, em va fer entendre que en els seus contes no volia ser despietada i cruel sinó que la seva manera de mirar el món era a partir de les dissonàncies de cada personatge. En els primers contes que vaig traduir (i per tant llegir) em preguntava sovint per què explicava coses tan sòrdides, em semblava veure-hi certa perversitat gratuïta. Després de veure com parlava d'ella mateixa, vaig entendre que el que volia exposar, que el que li interessa dels éssers humans, no és com es presenten als altres sinó la profunditat de l'esquerda que els diferencia, la fondària de la ferida que els fa com són. No planteja el que escriu per pura escabrositat, sinó que és la seva manera genuïna d'entendre el món i que l'ha convertit en allò que en diuen una escriptora *de culte*.

Gràcies a aquestes «confessions» seves he abordat la traducció d'aquest darrer llibre amb una mentalitat diferent i he pogut reconèixer la importància de saber tant com es pugui d'un autor a l'hora de traduir-lo. No és que m'ajudi en la traducció de cada frase concreta o paràgraf en particular (continua sent igual de complicat reescriure el que diu), però sí que em permet reproduir amb més convenciment la seva veu.

*

L'última autora de qui vull parlar, la que m'ha fet pensar més profundament en què fem quan traduïm i la que m'ha fet gaudir més de la feina, és Virginia Woolf. L'any 2012, quan vaig rebre l'encàrrec de traduir *Mrs Dalloway*, no l'havia llegit; només havia llegit *Orlando* i no hi havia acabat d'entrar gaire. Malgrat tot, era un repte massa llaminer i vaig acceptar l'encàrrec de seguida. Vaig proposar-me llegir-la abans de començar la traducció però em costava molt entrar-hi i, com que la responsabilitat d'haver-la de traduir m'impedia gaudir de la lectura, vaig llançar-me a traduir-la per veure què entenia. Em va costar molt copsar l'estruccura i l'objectiu de la novel·la, però ja d'entrada em va deixar enlluernada la visió poètica de persones i coses i la genialitat amb què Virginia Woolf descriu i barreja detalls trivials de la vida quotidiana amb pensaments profunds.

No cal que m'estengui en l'argument de l'obra, que em sembla que coneix tothom. La novel·la transcorre en un dia del mes de juny de 1923 en què Clarissa Dalloway, una dona de classe alta londinenca, fa els preparatius per a la festa que celebrarà a la nit a casa seva. Amb el contrapunt de les campanades del Big Ben i Londres com a escenari, la protagonista reflexiona sobre la vida i experimenta amb intensitat en el present cada instant viscut en el passat.

Davant de moltes pàgines de *Mrs Dalloway*, el lector (i el traductor, és clar) té la mateixa sensació que davant d'un poema: coneix totes les paraules, en pot entreveure el sentit i, malgrat tot, li sembla impossible dir-ho en altres paraules, traduir-ho. Al màxim que pot aspirar és a dir «gairebé la mateixa cosa», i que aquest *gairebé* arribi a ser tan reduït com sigui possible.

És sabut que aquesta *La senyora Dalloway* era un nova traducció. La primera s'havia publicat el 1930, només cinc anys després de l'original, en traducció de Cèsar August Jordana, i va ser una de les primeres a Europa, només després de l'alemanya i la francesa. La traducció de Jordana, que vaig llegir després d'haver acabat la meva, es llegeix molt bé, sobretot tenint en compte que als anys trenta no se sabia el lloc que arribaria a ocupar Virginia Woolf en el cànon literari mundial i no era imaginable que poguessin arribar a fer-se tants estudis i a omplir-se tantes pàgines analitzant la vida i l'obra de l'autora anglesa.

És important tenir en compte que Virginia Woolf subverteix els límits establerts de la narrativa i pensa que la tasca de l'escriptor és anar més enllà de la «via formal de la frase» i demostrar com la gent «sent, pensa o somia...». Com Joyce una mica abans, Woolf introduïx l'anomenat «stream of consciousness» (flux de consciència / monòleg interior), una tècnica a la qual els lectors actuals ja estem prou avesats, però que era inèdita quan Jordana va traduir *Mrs Dalloway*. Hi ha una crítica minuciosa de la traducció de Jordana feta per una professora de la UB, Jacqueline Hurtley, que analitza tots els llocs on Jordana s'ha allunyat de la idea del que els anglesos anomenen *modernisme* (modernitat) i l'accusa d'adoptar «el paper de guia, aparentment delerós que el lector no es perdi i sàpiga qui és qui». Per la mateixa naturalesa del text, la unitat del qual no es basa en el discurs del narrador sinó en un discurs indirecte format pels processos mentals dels personatges que l'integren, a l'original hi ha molts moments de confusió amb els pronoms només mig aclarits per un *he* o un *she*. No sempre en català és possible traduir un *he* o un *she* per un simple *ell* o *ella* i, en aquest cas, Jordana posava el nom del personatge, perdent d'aquesta manera (diu Hurtley) «la intimitat i immediatesa del procés mental del personatge». És evident que per als traductors posteriors aquestes crítiques són molt alliçonadores i t'ajuden a comprendre l'estil del text original, però no deixa de ser injust avaluar als anys noranta, amb els coneixements procedents de centenars d'estudis de l'obra al llarg del segle, una traducció de l'any trenta.

No em puc estar de parlar d'una de les frases que més em va fer reflexionar quan traduïa *Mrs Dalloway*. A part de la primera frase,

d'una claredat diàfana que es torna a trobar comptades vegades al llarg del llibre («Mrs Dalloway said she would buy the flowers herself») i on pràcticament no hi ha diferències entre versions, ens trobem gairebé tot seguit amb les expressions: «What a lark! What a plunge!». S'han escrit pàgines i pàgines sobre aquestes dues exclamacions, sobretot de la segona, que molts estudiosos interpreten que té un paral·lelisme amb el «plunge» del personatge que ve a ser el revers de Clarissa Dalloway, Septimus Warren Smith, quan se suïcida tirant-se per la finestra. És increïble la diversitat de traduccions d'aquestes dues frases: de les italianes «Che emozione! Che tuffo al cuore!», «Que gioia! Che terrore!», «Che alegría! Che tuffo!»; a la francesa «Que de rires! Et de plongeons!», a les castellanes «¡Qué emoción! ¡Qué zambullida!», «¡Qué deleite! ¡Qué zambullida!» o «¡Qué fiesta!, ¡Qué aventura!», i a la catalana d'en Jordana: «Quina delícia! Quin cabussó!». La meva primera traducció va ser «Quin deliri! Quina capbussada!». Val a dir que em costava molt imaginar-me la Clarissa Dalloway obrint la finestra un dia especialment lluminós i dient això de «quina capbussada». Finalment, després de molt parlar-ne i pensar-hi, vaig trobar una opció que em va semblar bona: «Quin esclat de vida! Quina plenitud!». És veritat que perdia el sentit de «llançar-se» que implica el «plunge», sobretot tenint en compte que cinc frases més avall surt el verb *plunge*, que havia de traduir de la mateixa manera. Ho vaig resoldre traduint aquest segon com «es capbussava de ple»...

Un dels problemes principals en aquesta traducció és que les incoherències, l'hermetisme, les imatges borroses i la manca de definició en Woolf tenen un propòsit coherent i definit, formen part d'una estratègia i és precisament quan el llenguatge és més vital i poètic. A les reflexions dels diversos personatges hi ha aparents manques de coherència que no ho són per al personatge però que per al lector queden obertes a diverses interpretacions. Com que per traduir-ho havia d'entendre-ho tot, en una de les fases de la traducció —diguem el tercer o quart esborrany— tendia a explicitar-ho tot més, com a mínim per entendre-ho jo. En un moment donat em vaig veure abocada a adonar-me que, si el que pretenia era fer-ho comprensible, perdia sense remei la força del text. I, per tant, en

una de les últimes revisions (per vuitena o novena vegada) em vaig dedicar específicament a eliminar tot el que havia afegit perquè s'entengués. La fidelitat al text original exigia aquest despullament de sentit.

Una cosa que em va semblar molt interessant d'aquesta traducció va ser consultar diverses edicions en italià, francès i castellà mentre feia la traducció. A part de la sorprenent diferència entre versions, és molt enriquidor veure com resol cada traductor la mateixa frase i poder calibrar quina s'acosta més a la manera com vols expressar-ho tu. Quan fas això, les hores passen molt de pressa i el termini de lliurament de la traducció cada vegada s'acosta més perillosament, però és un exercici que et permet anar molt més a fons de cada frase i cada paraula. *La senyora Dalloway* és un llibre tan bo, tan genial, que no et queda més remei que dialogar-hi i qüestionar el valor i la força de cada paraula per poder fer-ne la versió més ajustada possible.

*

Després d'aquest recorregut per la vida i l'obra d'aquestes cinc autòres, em sembla evident que totes parlen sobretot del paper de la dona al món, i en els seus textos hi puc reconèixer una gran part de l'experiència pròpia i diria que de totes les dones. Curiosament, com més moderna és l'autora de les cinc que hem vist, menys necessitat sembla que tingui d'affirmar el seu lloc al món. És veritat que tant Elizabeth Barrett com Elizabeth von Arnim eren dones de classe alta: Elizabeth Barrett buscava mitjançant la poesia i l'escriptura el camí per ser artista en una societat de domini masculí; Elizabeth von Arnim, una dona de vida poc convencional, s'esforçava a veure la part positiva i agradable de la vida i amb sarcasme anava tirant endavant; Jean Rhys, que assegurava que sempre parlava d'ella mateixa en les novel·les, exposa la indefensió d'una dona decidida a escriure a la convulsa Europa de la primeria del segle xx, mentre que Alice Munro no ha de fer res més que «un exercici d'observació de la resignació, l'angoixa, la felicitat i el dolor d'altres i d'ella mateixa per oferir als seus lectors unes obres mestres on es reflecteixen tots els nostres mons».

M'adono que a l'hora de traduir canvia una mica la perspectiva que adopta un traductor (una traductora, de fet): mentre que traduint una obra de la mateixa època que la nostra (com en el cas d'Alice Munro) fem de miralls per als nostres temps, quan traduïm obres de segles passats el nostre paper és el d'actors de la història de la literatura. És habitual dir que els traductors fem de pont entre cultures; jo diria que també fem de pont entre èpoques i segles.

En una taula rodona del Festival d'Edimburg de fa un parell d'anys, l'escriptora escocesa Ali Smith, que fa una literatura molt interessant i trencadora, va dir que «un llibre no està complet fins que se'n fa una traducció», i hi ha un poema d'Emily Dickinson que em sembla que diu el mateix d'una manera més poètica:

*A word is dead
When it is said,
Some say.
I say it just
Begins to live
that day.*

Una paraula mor
un cop dita,
diuen alguns.

Jo dic que precisament
començà a viure
aqueell dia.

Barcelona, juliol de 2021

